

אנטומיה של ביקורת הסוציאליזם אצל ז'בוטינסקי

חלק א*

הביקורת על עקרונות היסוד של הסוציאליזם

ראובן שושני

אין חולק שפעילי השמאל הציוני ינקו השראה מן ההגות הסוציאליסטית הרוסית המרקסיסטית והלא מרקסיסטית. הסוציאליזם הרוסי, בעיקר זה שטבועה בו אוריינטציה עממית-איכרית, היה בגדר חוויית ילדות לאנשי העלייה השנייה (1904-1914). בלי ספק השפיעו אירועי מהפכות 1917 והאתוס המהפכני שפיעם בהם על דור העלייה השלישית (1919-1923). בד בבד, ובעצם הימים ההם, הלכה ונתעצבה גישתו הציונית והאנטי-סוציאליסטית של זאב ז'בוטינסקי (1880-1940); בראשית דרכה היא עמדה בסימן היסוס ופסיחה על שתי הסעיפים, ואולם מן העשור הראשון של המאה העשרים צברה בהדרגה תנופה, עומק ומובחנות עיוניים, ובמחצית השנייה של שנות העשרים ואילך כבר ראו את ביטוייה הבשלים והמגובשים. ז'בוטינסקי (ובעקבותיו התנועה הרוויזיוניסטית שייסד ב-1925) השקיע מאמץ אינטלקטואלי ואמוציונלי רב בניסיון לערער את תפיסת העולם הסוציאליסטית מן הבחינה האידאית ומן הבחינה המוסרית. לשם כך הוא גייס את המכלול המגוון והנדיר של כישוריו היצירתיים – הם באו לידי ביטוי ברור במסה העיונית, במאמרי הפובליציסטיקה השוטפת ובנאומיו הסוחפים מעשי אמן; והיו שכיחים וישירים קצת פחות בספרות היפה ובשירה. לשלושה מישורים נגעו השגותיו: ביקורת עקרונות היסוד של הסוציאליזם וחשיפת רעות חולות המובנות בשיטתו; ביקורת על הסוכן ההיסטורי של הסוציאליזם – הפרולטריון המודרני; וביקורת הסוציאליזם הארץ-ישראלי ('הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי'). נבקש להראות שצירופם של אלה בהקשרים של זמן ומקום וקהלים שונים חושף תמונה מקיפה ובהירה שמשקפת נאמנה את יחסו של ז'בוטינסקי, המסויג הסתייגות רדיקלית מן הסוציאליזם, הלכה ומעשה.

* כאן מובא חלק א של המאמר. חלק ב, 'ביקורת התמורה הסוציאליסטית בעולם ובארץ-ישראל', התפרסם בשנתון מספר 12 של עיונים בתקומת ישראל.

ההקשר ההיסטורי

הפולמוס שניהל ז'בוטינסקי עם הדוקטרינה הסוציאליסטית התקיים בגבולות היסטוריים וגאוגרפיים – זמן ומרחב – מסוימים, ולכן ניטיב לעשות אם נשפוך עליהם מעט אור. אין אידאולוגיה שהתחרתה בהצלחה עם הציונות על נפש ההמון היהודי בכלל ועל נפש הנוער היהודי בפרט, יותר מן הסוציאליזם. מאז משבר הליברליזם בסוף המאה ה-19 נטו היהודים ביבשת אירופה לתמוך בתנועה הסוציאל-דמוקרטית מכיוון שזו היתה מחויבת לערכי שוויון אוניברסליים, וממילא גם היתה סובלנית יותר כלפי מייעוטים. יתרה מזו, אפילו יהודים מן המעמד הבינוני היו קרובים בהשקפותיהם לתנועת הפועלים הבין-לאומית יותר מלמרכז השמרני והליברלי. בארבעת העשורים שקדמו למלחמת העולם השנייה ראתה אירופה המזרחית בעיקר רחוב יהודי תוסס, שלבו נהה יותר ויותר אחרי הזרמים השונים של הסוציאליזם. בערים רבות עזבו בני הנוער את בתי המדרש ואת הישיבות והצטרפו לתנועה המהפכנית. כך למשל השתלבה האינטליגנציה היהודית בחוגי האינטליגנציה הרוסית הרדיקלית. הרוב בקרב חוגים אלה שינו את טעמם בשלהי שנות ה-80 ובשנות ה-90, ולא זו בלבד שהסתייגו מן הרעיונות האנטישמיים, אלא אף החלו להילחם בהם משום שראו בהם אמצעי שהשלטון אוהז בו ומלכה אותו כדי להסיח את דעת ההמונים ממצוקותיהם האמתיות. מן המפורסמות הוא שחלקם של היהודים בקרב המהפכנים במזרח אירופה בכלל וברוסיה בפרט היה גדול לעומת מספרם באוכלוסייה, וגדול עוד יותר לעומת שיעורם באוכלוסייה העירונית, המשכילה והפעילה יותר, ואין בכך תמה.¹ מן הטעמים האלה או כיוצא בהם זיהה לנין עוד ב-1903 את הציונות כיריב ממשי ולא אמצעי למפלגה הסוציאל-דמוקרטית הרוסית במאבק על נפשו של הפרולטריון היהודי. אגב דחייה תקיפה של תביעת הבונד למונופול על המלחמה בציונות קבע לנין כי 'הציונות מושכת אליה מאת תנועת הפועלים שכבות מסוימות, תרבותיות למדי של הפרולטאריון היהודי. ומבחינה זו הציונות היא... יריב קרוב יותר של הסוציאל-דמוקרטיה מאשר האנטישמיות'.² זאת ועוד, מי שרשם לזכותו הצלחה ארגונית ורעיונית

1. אין זה מענייננו כאן לתת פירוש ממצה לתופעה. נרמזו רק שמקובל עלינו ההסבר התולה את ריבוי המהפכנים היהודים במעמדם החברתי השולי של היהודים בתוך סביבה מסויגת ועוינת. הדבר הוליד דחפים מעוצמים לשינוי רדיקלי של הסדר החברתי הקיים. ראו: ש' אטינגר, 'הציונות ומתנגדיה בעם היהודי', כיוונים, 1 (מרס 1990), עמ' 20-21.
2. מצוטט בתוך: י' מאור, שאלת היהודים בתנועה הליברלית והמהפכנית ברוסיה, ירושלים תשכ"ד, עמ' 156. גם הרצל היה ער לפוטנציאל המהפכני הטמון ביהודים, ולכן אמר לנציגי הממשלות השונות בפגישותיו עמם שהציונות תתעל את המרץ המהפכני של היהודים ל'אפיקים קונסטרוקטיביים' – נימוק רווח למדי בקרב מנהיגים ציונים שבאו אחריו. לפי אותה שורת היגיון גרס וינסטון צ'רצ'יל (Churchill, 1874-1965) ב-1920 שהציונות היא גורם של ממש בתחרות עם הקומוניזם הבין-לאומי על נפש העם היהודי. ראו בהתאמה: ש' אלמוג, לאומיות ואנטישמיות באירופה המודרנית: 1815-1945, ירושלים תשמ"ח, עמ' 114, הערה 64 ו'109-110. לעומת זאת, בסמיכות זמנים, גרס ק' קאוצקי – שהיה סמוך ובטוח כי ההרפתקה הציונית תסתיים בטרגדיה (שכן לא יעלה בידה של הציונות לשכנע את הערבים כי שלטון יהודי יכול להיות לטובתם) – שגורלם האמתי של היהודים (יהודי מזרח אירופה) קשור קשר

מרשימה ובתוך כך נטע שורשים עמוקים בציבור היהודי ברוסיה היה הבונד (ליתר דיוק, השפעתו המכרעת היתה בצפון תחום המושב, ואילו בדרום רוסיה רוב ההשפעה היתה נחלתם של הסוציאליסטים ודמוקרטים והסוציאליסטים-רובולוציונרים). הבונד – הסתדרות פועלים מרקסיסטית אנטי-ציונית שנוסדה ב־1897 ודגלה באוטונומיה של הלאום היהודי בארצות מכורתו במזרח אירופה – בדין יכול היה להתהדר בכתר הבכורה, ולא רק משום שהקדים בשנה את היווסדה של המפלגה הסוציאליסטי-דמוקרטית הרוסית, אלא גם בשל היותו הכוח הפוליטי הגדול והמאורגן ביותר באימפריה הצארית בשנותיה הראשונות של המאה העשרים. ואכן, מזיכרוננו של ז'בוטינסקי לא נשמטה נוכחותו הבולטת עד מאוד של הבונד, וכראיה הוא אף טרח לפרט קורטוב מגילוייה האפיוודיים שעה שגולל (ב־1936) את פרשת חייו:

... ויש להעיר כי השפעת הבונד היתה בימים האלה, ההשפעה המכרעת בכל שכבות העם, ואין לך בורגני 'מתקדם' בפטרבורג שינאם נאום או יכתוב מאמר על ענייני היום מבלי שימסיר מחמאות לתנועת הפרולטריון העצומה. בצל האלון הבונדאי הזה, אך בקושי, כמעט בגניבה, בצבצו גבעוליה הראשונים של הציונות השמאלית.³

בנסיבות אלה – ההשפעה הנודעת של קסם הסוציאליזם בשירות המהפכה העולמית; והשליטה הלא מעוררת של רעיונות הבונד – אין תמה שהמחזיק בעיקרי האמונה הציוניים הרגיש מבודד, מנוכר, זר ותלוש בסביבתו, והיה מושא למבטיה המלגלים. ברשימה מ־1906 ציין ז'בוטינסקי: 'אדם חדש מן החוג הבינוני שנסתפח אל מחננו, מרגיש כיצד הוא מקפח את קשריו הישנים, ערכו יורד בעיני הציבור, ובמקום יחס הכבוד שרחשו לו עד כה – ניתזים מעיני הסובבים אותו ניצוצי תמיהה של בוז. במהירות מדהימה פושטת סביבו – מחוץ לתחומים של חיי המפלגה – דינה של בדידות'.⁴

דומה שרקע היסטורי זה מבהיר, ולו חלקית, הן את התנערותו ההדרגתית והן את יחסו

אינטימי עם סיכויי המהפכה, ולכן קבל על 'שהציונות מבוזזת הון ומשאבים בכיוון הלא נכון'. K. Kautsky, *Are the Jews a Race?*, NY 1926 (first edition 1914), p. 213

3. ז'בוטינסקי, 'סיפור ימי', כתבים: אבטוביורפיה, ירושלים תש"ז, עמ' 58. תיאור זה הולם לחלוטין גם את הערכתו של ההיסטוריון זאב לקויר: 'באותו דור הייתה זו כמעט חובה להיות סוציאליסט ומהפכן, להאמין במטריאליזם ההיסטורי ובייעוד המהפכני של הפרולטריון התעשייתי'. ז' לקויר, תולדות הציונות, ירושלים ותל-אביב תשל"ז, עמ' 222. בד בבד, ברשימה מ־1905 – שריח קרבות הרחוב של המהפכה אופף אותה – לא הסתיר ז'בוטינסקי את גאוותו על גבורתם של הבונדאים. במצבים שונים, הוא קובע בקורת רוח, הם תמיד היו הראשונים להסתופף בחזית המתקוממים נגד משטרו של הצאר: '... כמה פעמים הונף בידיים יהודיות נס־הקרב האדום של המהפכה הרוסית. והדבר אירע לא עתה, בשעה שרוסיה כולה אחוזת להבות, ואף תגרי רחוב מקימים מתרסים, אלא בימי הדיכוי הכבד ביותר, בימי האלם המחולט'. ז'בוטינסקי, כתבים: פליטונים, ירושלים תשי"ד, עמ' 26.

4. הנ"ל, 'המרדות היהודית' (1906), כתבים: פליטונים, עמ' 43. האהדה לסוציאליזם רדיקלי היתה כמוכן לא רק נחלתו של הרחוב היהודי. על פי התרשמותו של ז'בוטינסקי, וילנה של 1905-1906 הצטיינה בתסיסה פוליטית של זרמים סוציאליסטיים לגוניהם, שהתחרו ביניהם על כתר ה'סמן השמאלי'. אחת הערים, כתבים: רשימות, תל-אביב, עמ' 155-156.

הלא יציב והלא מפורש של ז'בוטינסקי הצעיר לסוציאליזם. כך למשל ב־1906 הוא ראה בעצמו חלק ממחנה ה'ציונים הבורגנים';⁵ בה בעת שבאוקטובר של אותה שנה הוא הצהיר 'יחד עם הרוב המכריע' של בני גילו על דבקותו 'האורגנית' ביסודות התורה הסוציאליסטית-מרקסיסטית (האנטגוניזם בין עובדים למעבידים; הפרולטריון התעשייתי כצ'קה של מלחמת המעמדות המודרנית; והתמקדות פעילותו הפוליטית המהפכנית בתפיסת השלטון למען החברתם של אמצעי הייצור).⁶ ב־1910 - כמעט עשור שז'בוטינסקי חדור הכרה ציונית לוחמת - אמנם הוא דחה מכול וכול את הפירוש ואת הפתרון הסוציאליסטיים לבעיה הלאומית, אבל באותה משיכת קולמוס הוא הטעים בלי שמץ של היסוס כי '... הלאמת מכשירי הייצור היא תוצאה הכרחית ורצויה של התהליך החברתי, והריני מודה, שנושאה של המהפכה הזאת הוא מעמד הפועלים'.⁷ צלילים כאלה או דומים להם הדהדו כאמור בתקופת עיצוב אישיותו ובבחרותו, ונעלמו לחלוטין בעידן שבין שתי מלחמות העולם.⁸ בקונגרס הציוני הי"ב (קארלסבאד, ספטמבר 1921), גולת הכותרת של הפעילות הציונית בראשית שנות העשרים, דחה ז'בוטינסקי בתקיפות, מתוך שיקולים פרגמטיים מובהקים, את תכניתה של 'קבוצת ברנדייס', שלפיה יש לבסס את ההתיישבות הציונית על יזמה פרטית בלבד, ובה בעת הרעיף דברי שבח חמים על חלוצי העלייה השנייה והשלישית, תמצית 'האידיאליסמוס הטהור'.⁹ למעט פרק הזמן הזה, של ראשית שנות העשרים, התמיד המנהיג הרוויזיוניסטי בדבקותו הנחרצת בעקרונות היסוד של הקפיטליזם, בניסיונותיו לאשש אותם מן הבחינה התאורטית ובעיצובו דרכי הגנה ומנגנוני קידום לאינטרסים של הבורגנות ושל שכבות הביניים. ככל שהתחזק ז'בוטינסקי בדעתו כי קיים קשר אמיץ והכרחי בין 'אוריניטציה הבורגנית'¹⁰ ובין תקומתו של המפעל הציוני ושגשוגו, כן נעשתה האוריניטציה הזאת מקשה אידאולוגית לכידה, מוצהרת ובלעדית, וזכתה לגיבוש ולהבלטה חסרי תקדים בעולם המחשבה היהודי-ציוני.

הנה כי כן, בחייו הציבוריים, על כל גלגוליהם, נדרש ז'בוטינסקי להתמודד עם מגוון של רעיונות וזרמים סוציאליסטיים. לימודיו באיטליה ומשבי הרוח הנלהבים לסוציאליזם ברחוב היהודי המזרח-אירופי השפיעו השפעה עמוקה על תודעתו הפוליטית, ובעקבותיה לא השתחרר ממאבק אינטלקטואלי מתמיד עם המרקסיוזם ועם הסוציאליזם. ואם בראשית המאה העשרים

5. ז'בוטינסקי, "הבונד" והציונות, כתבים ציוניים ראשונים, ירושלים תשי"ט, עמ' 260.

6. 'שכטמן, זאב ז'בוטינסקי: פרשת חייו, א, תל-אביב 1956-1959, עמ' 39.

7. ז'בוטינסקי, 'איני מאמין', כתבים: פליטונים, עמ' 85-86.

8. לפי עדותו, את ספר הכריתות הסופי נתן לסוציאליזם (שאת האמונה בצדקתו נטעו בלבו 'כדבר מובן מאליו' מוריו המרקסיסטים אנטוניו לבריולה ואנריקו פרי, בתקופת לימודיו ברומא בסתיו 1898-1901) '... למראה הניסיון האדום ברוסיה'. ז'בוטינסקי, 'סיפור ימי', כתבים: אבטוביוגרפיה, עמ' 28.

9. שם, עמ' 245. ראו גם: ז'בוטינסקי, כתבים: נאומים 1905-1926, ירושלים תשי"ח, עמ' 211-229.

10. המינוח מקורו בחיבורו המעולה של יעקב שביט על התנועה הרוויזיוניסטית, מרוב למדינה - התנועה הרביזיוניסטית, התכנית ההתיישבותית והרעיון החברתי 1925-1935, תל-אביב 1978, עמ' 164-180. ראו גם: ר' שושני, 'הבסיס המתודולוגי של חקר אידאולוגיות - מחשבתו המדינית והחברתית של זאב ז'בוטינסקי כדוגמא', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1994, עמ' 216-229.

לא היה עולמו הרוחני מובנה דיו, הרי שבמרוצת הזמן, ובעיקר מאמצע שנות העשרים, התגבשו התבטאויותיו בשאלות חברה, כלכלה, לאום ומדינה לכדי מסכת אנטי-סוציאליסטית סדורה. הקיטוב החברתי-מעמדי החריף שהתפתח באירופה בשנות השלושים בין השמאל לימין ולוֹנָה בהרגשת מאבק גלובלי וכמעט אפוקליפטי – הקיטוב הזה הוסיף משנה תוקף, בייחוד בממד האמוציונלי, לביקורת שהעמיד ז'בוטינסקי אל מול המשנה הסוציאליסטית.

טבע האדם: הזיקה האינדיבידואליסטית-רכושנית

אין מבנה אידאולוגי מודרני שאינו טומן בחובו הנחה בעניין טבעו של האדם. ואכן, אחת הביקורות השכיחות ביותר – ואולי השכיחה מכולן – נאחזת בטענה שתפיסתו האנתרופולוגית של הסוציאליזם והנחותיו בדבר הטבע האנושי שגויות.¹¹ מן הבחינה הזאת עמדתו של ז'בוטינסקי אינה חורגת מעמדתם של רבים וטובים, ואין תמה שהוא נדרש לאזכורה בהקשרה של המהפכה הסובייטית; שהרי עד התרחשותה של המהפכה הסובייטית נותרו מטרות העל של הסוציאליזם – כלומר ביטול הקניין הפרטי והחברת אמצעי הייצור – בגדר רעיונות מופשטים, שהוצאתם הדיאלקטית מן הכוח אל הפועל כרוכה באופקי העתיד לבוא. בשלהי מלחמת האזרחים ובעיצומו של 'הקומוניזם המלחמתי' תמה ז'בוטינסקי על השינויים בתשתית מערכת הייצור שהנהיגו קברניטי ברית-המועצות והטיל ספק במידת הצלחתם. אמנם הולאמו בתי חרושת רבים, אבל הקניין הפרטי הוסיף להיות ציר מרכזי במשק הסובייטי; קל וחומר באזורי הכפר – מעוזים איתנים של הוצ'ר בורגנות. יתרה מזאת, התברר שמדיניות ההלאמות היתה כישלון חרוץ, ואי-אפשר להסוותו. שני גורמי יסוד עמדו בבסיסו של הכישלון: האחד מייחס את היעדרה המוחלט של ההצלחה 'לכל נסיון של מהפכה סוציאליטית שיעשה בתנאים הדומים לתנאי רוסיה בימינו'. למותר לציין שהסברו זה של ז'בוטינסקי (שלפיו אין לממש סוציאליזם ברוסיה קודם שיבשיל בה השלב הבורגני-דמוקרטי) עולה בקנה אחד עם עמדתם השלילית של המנשביקים ושל המפלגות הסוציאלי-דמוקרטיות במערב בעניין 'מהפכת אוקטובר' והנסיגה שבה בעקבותיה להניח יסודות לסדר חברתי וכלכלי סוציאליסטי; והאחר מייחס את המשבר העמוק של המגזר התעשייתי המולאם להיעדרו של 'היסוד האינדיבידואלי'. ואכן, סופה של המהפכה הסובייטית להגיע במהרה למבוי סתום; הגלגל יוחזר אחורנית, ועל בסיס קונסנסוס רחב יבטלו החקיקה והתמורות בעלות האופי הסוציאליסטי.¹² התנופה שצברה מדיניות הנא"פ – שלנין, אדריכל המהפכה,

11. דוגמה נאותה לכך עולה בריאיון של בריאן מגי עם הפילוסוף בן זמננו פיטר סינגר, חוקר הגותם של הגל ומרקס. לשאלה כיצד אפשר להסביר את היישום 'שלא כהלכה' של רעיונות הגל ומרקס השיב סינגר כי 'בסופו של חשבון... הם מבוססים על ראייה מוטעית של טבע האדם...'. ב' מגי, הפילוסופים הגדולים: מבוא לפילוסופיה המערבית, תל-אביב 1997, עמ' 268.

12. א"ט (הוא הוא ז'בוטינסקי), 'הנסיון הרוסי', חדשות הארץ, 16.11.1919; וראו גם: הנ"ל, 'הנסיון הרוסי (ב)', שם, 18.11.1919.

הספיק לקבוע את מסדה ב־1921 – והפערים הגדלים והולכים בין עשירים לעניים, בין בעלי רכוש לחסרי רכוש (בעיקר באזורים החקלאיים) שליוו את התפתחותה, אוששו את תפיסת היסוד שלו, ולפיה בארץ שנולד בה לא היתה, וגם לא יכלה להיות, '... שום מהפכה חברתית...'; ללמדך שהשיטה הקפיטליסטית הטרומ־מודרנית שחלשה על כלכלתה לפני 1917 נותרה על כנה גם בעצם הימים האלה.¹³ שנה ומחצה לאחר מכן, נחוש בצדקת אבחנתו (אגב כתיבת מאמר שעניינו בחינת האופי החברתי של תנועתו – הצה"ר), הצביע על כך שטובי המומחים הסובייטים שוקדים בלי לאות על '... המצאת צורה חדשה כלשהי דווקא של משק פרטי...', שכן ניסיונם הוכיח להם בבירור שאין תקומה ותוחלת למשק שהופקע ממנו 'הגורם האינדיבידואלי [ש]נתגלה כסוד היצירה העיקרי...'.¹⁴ הניסיון ברוסיה הוא אפוא בגדר הוכחה אמפירית שמן הנמנע להתכחש לשאיפה הטבועה באדם לבעלות פרטית על נכסים לרבות האמצעים למחייתו, כלומר אמצעי הייצור. האינדיבידואליזם – החתירה לרווח אישי ולקניין פרטי – נחשב כוח שמניע את הפעילות הכלכלית; ובלעדיו נחרץ דינה של הפעילות הכלכלית להידרדר במורד הניוון או למצער לדשדש נואשות במקומה. המסקנות האוניברסליות האלה כוחן יפה כמובן גם בעשייה ההתיישבותית בארץ־ישראל, ולכן דחה ז'בוטינסקי בעקיבות את עמדת השמאל הציוני שביקש לזקוף את בניין ארץ־ישראל לזכותן של מסגרות קולקטיביות־שיתופיות ('הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי') – וממילא תבע את הרחבתן ואת ביסוסן של המסגרות האלה ואת המשך העדפתן בתקציב. במאמר שראה אור בוורשה ערב הבחירות לקונגרס הציוני הי"ח, ביקש ז'בוטינסקי להשפיע גם על המוני היהודים הזעיר בורגנים הפזורים בעיירות פולין (דחוקים ונתונים לסכנת התרוששות מהירה מפאת לחצה של הבורגנות ההולכת ומתעצמת בפולין). במאמר הזה העלה המנהיג הרוויזיוניסטי על נס את היזמים הקטנים למיניהם, יוצאי העלייה הרביעית, שהגיעו בעצם את גלגלי התעשייה ביישוב והיו המנופים האמתיים לצמיחתה; ויותר מכול את פנחס רוטנברג – סמל ודוגמה הן לנחישות הרצון והן למשקלו המכריע של היזם האינדיבידואליסטי:

... החשמל בארץ־ישראל – זו מלאכתו של פנחס רוטנברג, וכך יישאר הדבר לעולמים. מיליונים של עוזרים ופועלים לא היו משיגים דבר לולא היה נמצא האחד, האדם בעל היוזמה... שנים ארוכות הגה האיש את רעיונו, למד דרכי ניצול כוח המים באיטליה, מצא בעלי הון, התגבר על ספקנותם ונתן לארץ־ישראל חשמל: הוא הוא בעצמו. הוא העיקר, העוזרים והפועלים אינם אלא מקריים. אלה יכולים היו להיות אחרים. לרוטנברג אי־אפשר למצוא תחליף: לולא הוא, לא היה הדבר בארץ... העיקר של הבניה, של כל סוג של תרבות וציביליזציה, היא היוזמה, רוח היוזמה, הפעילות. והתעשייה בארץ־ישראל... זה פעלם של נושאי היוזמה הפרטית, האינדיווידואלים, אשר באו לארץ ועמם

13. ז'בוטינסקי, 'המאה השחורה' (1926.10.1), בתוך: י' נדבה (עורך), הרוויזיוניזם הציוני בהתגבשותו – קובץ מאמרים ב"ראזסוויט" לשנים 1925-1929, תל־אביב 1984, עמ' 136-142.

14. ז'בוטינסקי, 'אנחנו הבורגנים', הצפון, 8.5.1927.

רוח היזמה, הפעלתנית והאמצעים החומריים להפיכתה הלכה למעשה; ואין לשכות, שאבן הפינה לכך, הונחה בשנים 1925-1926 על ידי בני 'העליה הרביעית' המנודים.¹⁵

אם כן, אליבא דז'בוטינסקי, הצד השווה לכישלונה של מדיניות הלאמת התעשייה בברית-המועצות; למדיניות הנא"פ הבולשביקית (המתירה חופש יחסי להתנהלותם של כוחות השוק); ולמסקנה שהתפתחות התעשייה הארץ-ישראלית היא פרי חריצותה ופעילותה של היזמה הפרטית - הצד השווה לכל אלה מתמצה בהנחת היסוד ששורש היצירה האנושית בכלל והיצירה הכלכלית-חומרית בפרט לעולם טמון ברצונו של היחיד להיות בעל רכוש.

נקודת מוצא אתרופולוגית זו משמשת לז'בוטינסקי בעת ובעונה אחת גם קנה מידה לשיפוט מצבים היסטוריים קונקרטיים. מכאן נובע הצורך החיוני בדיון מנומק ושיטתי בטבע האדם. ואכן, כיאה למנהיג פוליטי בעל נטיות אינטלקטואליות מובהקות, נענה ז'בוטינסקי לאתגר הרוחני שהודמן לו. כנראה על רקע הצורך להעמיד חיץ אידאולוגי מודגש בינו ובין הלכי הרוח ה'אקטיביסטיים' (השואבים השראה מבית מדרשו של הימין המזרח-אירופי הרדיקלי) שהחלו לנשוב שוב בתנועתו (קודם לכן התגלמו הלכי הרוח האלה במתקפה הכוללת נגדו, שיוזמו אבא אחימאיר וחבריו בוועידה העולמית החמישית של הצה"ר בווינה, אוגוסט 1932) מאז קיץ 1936, וביתר שאת סמוך לוועידה העולמית השלישית של בית"ר (ספטמבר 1938). כנראה על הרקע הזה פרס ז'בוטינסקי מסכת טענות - עדיין לא סדורה ולא מגובשת דיה - בזכותו של סדר חברתי בעל קווי מתאר ליברליים. לפי עדותו, ובדיעבד, היה זה רישום ראשוני לחיבור מקיף שלא נסתייע בידו להשלימו. אגב כך הוא אף הודה, ביושר אינטלקטואלי אופייני, בבקיאותו הדלה והלא מעודכנת בנושאי חברה וכלכלה ובהיעדרה של מחשבה מקורית.¹⁶ המסד לשקלא וטריא של ז'בוטינסקי נשען על זיהוי שני גירויים או דחפים (צרכים) יסודיים בהתנהגותו של האדם, שונים בתכלית ולא תלויים זה בזה. הדחף הראשון, 'כורח' ('מחסור', 'לחם'), מציין את מכלול הפעילויות של האדם המכוונות להגן על קיומו הביולוגי ולשמר אותו, ואילו הדחף השני, 'משחק' ('שעשועים', 'מותרות', 'מלכות'), מציין את מכלול הפעילויות של האדם שחורגות מעצם קיומו, מצד אחד, ומבטאות את מלוא מגוון אפשרויות המימוש העצמי הטמונות בו, מן הצד האחר. הווה אומר דפוס התנהגות דפנסביים, הכפופים להיגיון שבהשגת צורכי הקיום הפיזי של האדם, ודפוס התנהגות אגרסיביים-זיטליים, נטולי אילוצים וספונטניים:

15. ז'בוטינסקי, 'סכנת שטפון', כתבים: בסער, עמ' 174 (התפרסם בדאר מאמעט, ורשה, 12.7.1933).
16. הנ"ל, 'מבוא לתורת המשק (א)', כתבים: אמה וחברה, 'ירושלים תש"ז', עמ' 195. כתב היד של הנוסח הראשון שמור במכון ז'בוטינסקי, ואילו הנוסח השני התפרסם בעברית בשני חלקים: בכתב העת מצודה - במה מרכזית לבית"ר העולמית, ג, חוברת ח (שבט תרצ"ח), וראו גם: מצודה, ג, חוברת ט (ניסן תרצ"ח). קשה להתחקות במדויק על ההשפעות האידאיות-אידאולוגיות שהותירו את רישומן בשתי המסות האלה. עם זאת, יעקב שביט מצביע על סמיכות דעות עם משנתו של הפילוסוף וההיסטוריון ההולנדי יוהאן הויזנגה, כמו שבאו לידי ביטוי בראשית שנות השלושים. י' שביט, מרוב למדינה - התנועה הרביזיוניסטית, התכנית ההתיישבותית והרעיון החברתי 1925-1935, תל-אביב 1978, עמ' 192.

בלי להתאמר כלל בדיוקנות מוחלטת, אפשר לומר שהמעשים מן הסוג (כ) [כורח] הריהם בעלי אופי של התגוננות: האורגניזם מבקש לו מגן מפני סכנת הכחדה שלמה או חלקית; והו מן מאבק למען המינימום הביולוגי היסודי של שרידה בחיים. המעשים מן הסוג (ש) [משחק] הם מעשי תוקפנות; אינם תנאי הכרחי באמת לשרידה בחיים (תינוק יכול לגדול בחיתולים) – כאן ה'צורך' הוא ממין שונה: זהו הדחף להפיק הרבה מן הכוחות ומן האפשרויות הצפונים באורגניזם, להרחיב את תחום החיים, להשיג מיני סיפוק שאפשר לוותר עליהם בלי סכנת כליה, אלא שיש בהם כדי לתת לאורגניזם תוספת סיפוק מעל למינימום ההכרחי.¹⁷

דחפי ה'כורח' אופייניים גם לאורגניזמים אחרים – צומח וחי, ואילו דחפי ה'משחק', הדחפים הדומיננטיים, מתייחדים לאדם בלבד. מותר האדם מן הבהמה בדחפי ה'משחק'. לפי תאוריה אנתרופולוגית זו, הציביליזציה האנושית, על אינסוף גילוייה התרבותיים, היא תולדה של דחפי ה'משחק'. ודוק – סוד סגוליותו של מניע ה'משחק', כגורם עיקרי בעיצוב ההיסטוריה האנושית וכבורא תרבות וציביליזציה, עומד על טיבו התוקפני. האדם מטבע ברייתו אנוס להרחיב ולהגדיל תמיד את מעגל חוויותיו ואת תחומי שלטונו:

המניע ש' [משחק] הנהו בעת ובעונה אחת גם 'מניע המלכות'... בקריאה אחת: 'שלטון'... כל שעשוע, בין במובן שלנו, בין במובן ההווי הרגיל, הנהו שאיפה לשלטון ל'מלכות'. נתחו נא כל סיפוק רצונו של בן אדם הוא תמיד מתבטא ב'שליטה'... על סוס על עט על לבבות... אין יוצאים מן הכלל להכללה זו... וזה נורמלי, רצוי ופרוגרסיבי – במידה כזו משמשת שאיפת כל בן אדם לשלטון ולהרחב תחום מלכותו כאבן היסוד של החיים וההיסטוריה.¹⁸

מובן מאליו כי הנחת היסוד הזאת גוזרת בהכרח גם הצדקה אולטימטיבית לניכוס פרטי גם של קניינים חומריים; אישיותו של האדם, מעצם טבעה ומהותה, תואמת הן את אופקי השררה המעמדית והן את הסדר החברתי המיוסד על קניין פרטי:

הכרת העיקרון מ' (אינסטינקט או אימפולס המלכות – Royalty) תוביל בוודאות גמורה להכרת עיקרון הרכוש הפרטי בתחום המשק. השאיפה 'לשלוט' תשיג את סיפוקה רק על ידי עצם הבעלות, מוצקה, ללא ויכות וללא הגבלה. אין כל ספק כי בן אדם רודף באופן אינסטינקטיבי בכול ובמשך כל חייו אחר הזכות *udendi et abutendi* בהחלט ביחס לכל הנמצא בתחום פעילותו – לא רק ביחס לדברים, אלא גם ביחס לבני אדם.¹⁹

כללו של דבר, פגיעה בקניין הפרטי ובהתנהלותו החופשית כמוה כפגיעה במהותו של האדם. החברת אמצעי הייצור, ביטול הקניין הפרטי ומושג 'טבע האדם' אינם ערכים משלימים, כדברי חסידי הסוציאליזם. נהפוך הוא, הם בבחינת תרתי דסתרי.

17. ז'בוטנסקי, 'מבוא לתורת המשק (א)', כתבים: אמה וחברה, ירושלים תש"י, עמ' 197.

18. הנ"ל, 'מבוא לתורת המשק (ב)', שם, עמ' 216.

19. שם, עמ' 219.

המטריאליזם ההיסטורי: היפוך היוצרות

במכתב אישי נרגש - אחד מתוך שבעה - ששלח ז'בוטינסקי לבן-גוריון (30.3.1935) הוא הביע אכזבה עמוקה מדחיית שלושת ההסכמים ביניהם (שנחתמו בראשי תיבות באוקטובר-נובמבר 1934, ונודעו מאוחר יותר בשם 'הסכמי לונדון'). ההסכמים נדחו עקב משאל שנערך בקרב חברי ההסתדרות הכללית, וז'בוטינסקי ראה בדחייה ראייה לעצמתה של האוריינטציה המעמדית המוניסטית. הוא העיר כי 'מימי נעורי זכרתי את הקסם המכניע שבתורת מרכס, את שושלת ההיגיון, שאף חוליה לא תוציא ממנה אלא באלימות'.²⁰ במובן הזה, ניסיונו של המנהיג הציוני-רוויזיוניסטי לערער את תוקפו של המטריאליזם ההיסטורי שקול כנגד ערעור יסודותיו של שלד הדוקטרינה המרקסיסטית. השמטת בסיסו המדעי של המטריאליזם ההיסטורי, ודוק, באצטלה הדטרמיניסטית שהולבש בה לעת ההיא²¹ - שמנה בחובה את שלילת התחזית בדבר התממשותה ההכרחית של המהפכה הסוציאליסטית העולמית, ובאותה מידה גם פינתה מקום להנחה ההיסטוריוסופית - שאחזו בה ז'בוטינסקי מאז עמד על דעתו הציונית - הרואה בחטיבה הלאומית האורגנית (עליה נרחיב בהמשך) מרכיב דומיננטי בהוויה האנושית.

20. ז'בוטינסקי, כתבים: מכתבים, ירושלים ותל-אביב, עמ' 43 (העתק במכון ז'בוטינסקי סימול 35/38). דימוי זה משקף נאמנה את 'רוח התקופה' (Zeitgeist) בעניין טיבו הלכדי, הבנוי לתלפיות, של המרקסיות. על כל פנים, משמעותו קרובה למדי לאלה של לנין ב-1908, כמו שנוסחו ב'מאטריליזם ואימפריקריטיציזם', ראו: V. I. Lenin, 'Materialism and Empiro-Criticism', *Collected Works*, 14, Moscow 1964, p. 326

21. מזווית ראייה זו לא ניכרה בז'בוטינסקי, בחינת גרסא דינקותא, השפעתו הישירה, לפי עדותו שלו, של אנטוניו לבריולה, מורה באוניברסיטת רומא, 'ראש מבשרי התורה המרקסיסטית באיטליה', שנהג בתלמידיו 'מחנך ומשיג' במהלך הניסיון להחכימם במרקסיות 'מעל דוכנו האוניברסיטאי'. ז'בוטינסקי, 'סיפור ימי', כתבים: אבטרויוגרפיה, עמ' 30. צאו וראו שאכן, בספרו החלוצי והמאיר עיניים כפר לבריולה ביחס המכני, החד-סטרי והדטרמיניסטי בין 'המסד הכלכלי' ובין מכלול התכנים התודעתיים של 'בניין העל'. לידו קיימים ביניהם זיקות גומלין דיאלקטיות - בחלקם סמויים ומורכבים - הנובעים מן האוטונומיה היחסית שנהנים ממנה המרכיבים השונים של 'בניין העל', כגון חוק, מנהגים, אידאולוגיות ונורמות של אסטיקה. A. Labriola, *Essays on the Materialist Conception of History*, Chicago 1904 (first editions 1895, 1896), p. 152 'Labriola, Croce and the Italian Marxism (1895-1910)', *Journal of the History of Ideas*, 36 (April-June 1975); L. Kolakowski, *Main Currents of Marxism*, 2, 'The Golden Age', Oxford 1978; S. Hughes, *The Fall and Rise of Modern Italy*, New York 1976, chap. 2 and 3. למותר לציין שמגמת פרשנותו של לבריולה עולה בקנה אחד עם הכיוון המרכזי השליט בספרות המחקר המודרנית על מרקס. ראו לדוגמה: ש' אבינרי, משנתו החברתית והמדעית של קארל מרקס, תל-אביב תשכ"ז, עמ' 83-84. על תאוריית ההתמוטטות ההכרחית של הקפיטליזם, כמנוגדת לתפיסתו של מרקס, שלפיה פתוח העתיד, באורח דיאלקטי, לאפשרויות שונות, ראו: L. Kolakowski, op. cit., p. 66; G. Lichtheim, *Marxism*, London 1967, pp. 319-322 העיניים של ג'דעון פרוידנטל, 'האם המרקסיות דטרמיניסטית?', בתוך: ב' כהן (עורך), בחזרה אל מרקס, תל-אביב 2001, עמ' 62-79.

המרקסיזם ובאותה מידה נטייה מפורשת לרומם ולהאדיר מערכת ערכים אקטיביסטית-הרואית:

... אז ידענו את גורקי רק מתוך סיפוריו הקצרים, הד לתורת ניטשה בתלבושת רוסית – תהילת אנשי הרצון והעלילה ובוז לעבדי ה'רפלקסיה' העקרה והמעכבת כל מפעל תעוזה. הצגתי את צ'כוב ואת גורקי לקוראי הירחון כשני קצוות לאותה השלשלת ההגיונית: זה מביע את השיממון, את הכוסף, את צימאון השינוי ויהיה שינוי לבניין או להרס, לא איכפת; וזה עונה: 'הפקר את חייך – עשה את חייך געש ויהי-מה!'²⁴

מקומה של הסיפה, המובאה השאולה מכתבי ניטשה, אינו נפקד גם בהקשר פוליטי מובהק – בשעה שנוף ז'בוטינסקי באגף המקסימליסטי בתנועתו ('ברית הבריונים') על תמיכתו ברעיונות אנטי-דמוקרטיים מבית מדרשו של 'הפאשיזמוס' האירופי בוועידה החמישית של הצה"ר: 'הסיסמה של ניטשה "חיי בסכנה" – היתה סיסמה טובה, בשביל דורנו היא טובה ונחוצה, אבל אין לה כל שייכות לרעיונות ה"דיקטטורה"'.²⁵

למי שמטיל ספק בבכורתם של מניעים חומריים-כלכליים בהתנהגות האידאולוגית-פוליטית של בני אדם (וממילא בעיצוב פני ההיסטוריה שלהם), ההסבר לתופעת המלחמה הוא מטבע הדברים אתגר אינטלקטואלי מן המעלה הראשונה. כרגיל לא התחמק ז'בוטינסקי מכובד המשימה, הגם שעיונו אינו חורג מקריאות כיוון מחשבתיים. החוגים הסוציאליסטיים ('האינטרנציונל השני' ומאוחר יותר גם 'האינטרנציונל השלישי') ראו במלחמת העולם הראשונה תולדה מובהקת של חסנותן האימפריאליסטית של הבורגנויות הלאומיות האירופיות ושל תחרות חסרת המעצורים ביניהן (שכן משעה שנתארגן השוק הפנים-ארצי במלואו, מיד נעשו תחומי צרים ממידותיו של הקפיטליזם הלאומי הדינמי, המבקש לו רווחים גדולים יותר וממילא זקוק לעוד חומרי גלם, שווקים לתוצרתו השופעת, מקומות

24. ז'בוטינסקי, 'סיפור ימי', כתבים: אבטוביוגרפיה, עמ' 21, 32 בהתאמה.

25. הנ"ל, 'להערכת הוועידה', חזית העם, 7.10.1932. גישתו של ניטשה מתמצה בדמותו של 'הספקן הגברי' – לזה יש את מידת האומץ האינטלקטואלי לקרוע את המסווה מעל הקיום האנושי ולראותו בכל הטרגי וחוסר השחר שבו; דא עקא, לא הקדמה לייאוש או לנסיגה מן החיים, אלא אתגר לחיובם ולהפקת עצמה ושמחה מסוג חדש דווקא; אשר על כן, הוא חי חיים אותנטיים, ויטליים, דינויסיים, משיקים תדיר לסכנה ולהרפתקה – גדושים במתיחות פנימית, בזעזעים ובסערות, שיפה להם הדימוי של רקדן המהלך על חבל המתוח על פי התהום, דימוי החוזר תכופות בנוסחים שונים בדברי ניטשה. להלן מבחר דוגמאות שמפורזות בכתביו הנודעים השונים: מעבר לטוב ולרוע, תל-אביב וירושלים 1979, סעיף 209; המדע העליון, תל-אביב וירושלים 1976, סעיפים 59, 347; דמדומי שחר, תל-אביב וירושלים, 1978, סעיף 314. בתיווכו של מיכה יוסף ברדיצ'בסקי טבע ניטשה את חותמו גם על ברל כצנלסון – מן החשובים במנהיגי תנועת העבודה בתקופת ז'בוטינסקי. ראו: א' שפירא, ברל, א, תל-אביב 1980, עמ' 117-121. נולטה מוזה מקור ניטשיאני משותף לנאציזם, לפאשיזם ול'אקסיון פראנסיז'. E. Nolte, *Three Faces of Fascism*, London 1965, pp. 441-446. הדגשה מיוחדת על היסוד הניטשיאני בקרב אינטלקטואלים הנוטים לפשיזם יש במאמרו של S. J. Woolf, 'Fascism and the Intellectuals', in: S. J. Woolf (ed.), *The Nature of Fascism*, London 1968, pp. 221-223

השקעה וכתמיד - גם כוח עבודה זול); ואילו ז'בוטינסקי מצא את עצמו - בעת ביקור בלונדון בעיצומה של מלחמת העולם (1916) - מהרהר בשאלה מה בין מלחמה לאֶפְנָה. לשתיהן מניעים פסיכולוגיים עמוקים לא־רציונליים; דחפים ליוקרה ולהתבלטות: '... ואחד הוא הפזמון שפורטת מינארווה על מנענעי תותחיה והמוזה של האופנה - על מכונת התפירה שלה'.²⁶ שתיים עשרה שנה מאוחר יותר נתן ז'בוטינסקי דעתו לגורמי היסוד של מלחמת העולם. פסיקתו אינה כה מהוססת עוד, אלא מגובשת ונחרצת יותר. העולם של אז - ערב מעשי האיבה ותחילתם - הוא משחזר, היה אחוז בלהט של 'געגועים למפעלי גבורה', והמניע שפרנס אותם הוא 'תיאבון התגרה' - היפוכם הגמור של מניעים חומריים־רציונליים - יסוד מוסד במבנה ההתנהגות האנושית: 'כוח האבן השואבת אשר בתגרה: אחד הכוחות היסודיים והשליטים בחיי הציבור ובתולדות העולם'. משום כך ראוי דחף זה ('תיאבון התגרה') לבחינה יסודית, מדוקדקת ורב־צדדית:

אילו ניתן לי הזמן והכשרון לכתוב דברי חקירת־נסתרות שבלב הפרט והכלל, רבות הייתי אומר על עומקו, תוכנו, היקפו של הגורם הזה וגם את טיבו המוסרי הייתי מנתח: האם לטוב או לרע נטעו בנפשנו הבורא?... שתבל עמדה על פרשת דרכיה, ובצפון ובמערב ובדרום את זה ראיתי.

יתר על כן, מייסד התנועה הרוויזיוניסטית ומנהיגה המשיך בנימה אנטי־פוזיטיביסטית מובהקת כי אין ללמוד ממראה העיניים ומנתוני החושים גֶרְדָּא; האמת לעולם חבויה מעבר לאופק השגתם, גזורה על פי מסתורי הנפש ומעמקי דחפיה ומתחמקת משיקולים רציונליים שכרוכים בעולם החומר - הממשי, הגלוי והתצפיתי: '... אבל בטוחני כי ביום ההחלטה המכרעת [כניסת איטליה למלחמה] לא התועלת ולא הממש הכריעו. גם בהחלטת אמריקה, כעבור שנתיים מזה, לא ה"ממשי הכריע".²⁷

שתי התבטאויות לפחות היו בראשית אימוץ האוריינטציה הבורגנית, בשנת 1926, ובעקיפין כוון חודן אל לב לבו של המטריאליזם ההיסטורי - המכניזם של מלחמת המעמדות; לשיטתו של המרקסיזם הנורמטיבי, התקדמותה של הציביליזציה האנושית היא פועל יוצא מהשתכללותם המתמדת והבלתי מופרעת של כוחות הייצור. ואולם מיצוי מלוא פריסתם ותנועתם החופשית של כוחות הייצור מותנה בעלייתו של מעמד חדש - תולדה של הבשלת הסתירות הפנימיות המבניות המובנות בכל חברה מעמדית - הממגר את שלטונו הפוליטי והאידיאולוגי של המעמד (או המעמדות) השליט הישן ובה בעת מכונן, בחינת הוצאה מן הכוח אל הפועל, מבנה חדש של יחסי ייצור. ז'בוטינסקי, במובן מסוים, הופך על פניה תמונת עולם זו. הגורם היחיד, הישיר והאמתי המניע את גלגלי הקדמה האנושית, לדברי ז'בוטינסקי, הוא מניע פסיכולוגי קמאי המושרש בנפשו של האדם מקדמת דנא - הקנאה:

26. ז'בוטינסקי, 'המוזה של האופנה' (1916), כתבים: פליטונים, עמ' 216.
27. הנ"ל, 'מגילת הגדוד', כתבים: אבטוביוגרפיה, עמ' 104. ראו גם: "שכטמן, זאב ז'בוטינסקי: פרשת חייו, א, תל־אביב 1956-1959, עמ' 194.

'... האמרה העתיקה "נגזלנו", שגרמה מאז ומעולם למלחמת אזרחים ולטבח משפחה, האירה את מסתורי נפשם, במעמקים נרדם היה מאז כנחש עקלתון הכוח העצום שבעולם - קנאת אה באחיו, וכעת הרים ראשו, הוציא ארסו והתחיל לוחש'.²⁸ ובלשון פרוזאית, הנקייה מדימויים ציוריים, שוב הוצגה הקנאה כדהף הבלעדי, האמתי והלא אמצעי המפרנס את תנופת גלגלי הקדמה האנושית ואת תמורותיה:

... הקנאה היא הראשון מגורמי המהפכה. ביתר דיוק: הגורם היחיד. גדולה מזו: הקנאה היא בכלל המנוע הראשי של הקדמה... אילולא נמצאו יוצאים מן הכלל, כי עתה לא היה שום אדם שואף למאומה. אילולא פגע אחד משוכני המערות במערה יותר נוחה, בעלת רצפה רכה של חול, בשעה שבשאר המערות היו ה'רצפות' של אבן, כי עתה לא היתה לנו כיום הסקה מרכזית.²⁹

אמור מעתה, לא הקונפליקט בין האדם לטבע (הגורר תופעות ותהליכים היסטוריים-חברתיים לא נמנעים: חלוקת עבודה, חברה מפותלת למעמדות אנטגוניסטיים ושלשלת דיאכרונית-דיאלקטית של מלחמות מעמדיות ששיאן מתגלם במהפכה סוציאליסטית) - נוסח הסוציאליזם המרקסיסטי - לא הקונפליקט הזה עומד ביסוד התמורות החברתיות והקדמה החומרית-טכנולוגית, כי אם הקונפליקט בין האדם לזולתו, שמקורו בפקעת האפלה של רגשות קנאה. מובן מאליו שכינונה של חברה שוויונית-סוציאליסטית סופה להחניק את התפתחותה של היצירה האנושית.

הבשלתה של האוריינטציה הבורגנית והקשחתה, החרפת העימות בין השמאל לימין באירופה, הילתה הנמשכת של מהפכת אוקטובר (שהוסיפה להלך קסם על הנוער היהודי), התבססות המשטר הסובייטי (שלא כצפוי, שהרי ניבאו לו קריסה מהירה) ובה בעת הצורך הדחוף לצייד את צעירי בית"ר במשנה אידאולוגית שחורגת מקווי יסוד פרוגרמטיים - כל אלה דרבנו את ז'בוטינסקי בשנות השלושים לנסות לגבש בסיס תאורטי למתקפתו על המטריאליזם ההיסטורי. במאמר מפתח (משנת 1933) שולבה ההשגה על הנחות היסוד של המטריאליזם ההיסטורי בתפיסה היסטוריוסופית חלופית, שצירה סבב סביב הישות הלאומית האורגנית. לדעתו, תמצית השגיאה של המחשבה המרקסיסטית נעוצה בהפיכתה של הקערה על פיה: רוצה לומר, הצגת עולמו ה'רוחני' של האדם כבבואה של עולם החומר (אמצעי הייצור); לאמתו של דבר ההפך הוא הנכון: ה'רוח' האנושית - ובהקשרה הקונקרטי, הפסיכיקה של הגזע - היא הטובעת את חותמה על עולם החומר (אמצעי הייצור):

28. ז'בוטינסקי, כתבים: שמשון, עמ' 52. סקירה שנוגעת לשלבי מלאכת הכתיבה של הרומן, להופעת תרגומו בלשונות שונות, למידת השפעתו ולתוכנו כמשקף עמדות יסוד מן הפילוסופיה הפוליטית של המחבר - ראו: שושני, 'הבסיס המתודולוגי של חקר אידאולוגיות - מחשבתו המדינית והחברתית של ז'בוטינסקי כדוגמא', לעיל הערה 10, עמ' 289-290, הערה 32.

29. ז'בוטינסקי, 'על אמריקה', כתבים: על ספרות ואמנות, עמ' 191.

גם בלי להיות מארכסיסט יכול אדם לקבל עיקרון מארכסיסטי, לאמור: הגורם העיקרי בכל החזיונות ההיסטוריים, הרי זה מצבם של אמצעי הייצור. אולם, בפי המרכסיסט הרגיל, 'אמצעי הייצור' פירושו אך ורק האמצעים החומריים: פטיש של אבן בעידנים הטרום-היסטוריים; מכונה של ברזל בימינו. וכאן טעות בידו. על צד האמת, הללו אינם אמצעי הייצור החשובים ביותר. בטרם עשה האדם את הפטיש הראשון הצטרך לשקול במחשבתו את הפטיש. העיקר כאן – ה'מחשבה'. מבין כל אמצעי הייצור הנה האמצעי העליון, הראשון והחשוב ביותר הוא המנגנון הרוחני שלנו; אולם כל גזע הוא בעל מנגנון רוחני שונה... יסודות התרכובת שהגזע היהודי נוצר מהם, והפרופורציה שעל פיה נתערבבו זה בזה אינם שווים לשל האיטלקים או לשל האנגלים, ועובדה זו דיה להביא לידי שינוי.³⁰

בחיבור אחר באותו עשור (1937), שעניינו העיקרי, מצד אחד, קטרוג על 'מדינת המשטרה' הן בלבושה הקומוניסטי והן בלבושה הפשיסטי, ומצד אחר, גמירת ההלל על 'הליברליזם הנאור', נשמת אפה של המאה ה-19 – בחיבור הזה חזר ז'בוטינסקי והסתייג מ'תורת ההשקפות' מבית מדרשו של המטריאליזם ההיסטורי הנורמטיבי; אלא שזאת הפעם עבר הדגש בביקורת לטענה הגוורה מהגיונו הפנימי: קיומה של חוקיות היסטורית אובייקטיבית (ההכרח ההיסטורי). אמנם במאה ה-19 התפתח המטריאליזם ההיסטורי, והשפעתו בשלהי ימיה היתה כה רבה עד ש'מניעים של אנוכיות' כלכלית-חברתית היו חזות הכול; ואולם ז'בוטינסקי מוסיף וטווה את חוטי מחשבתו. לא היתה כאן בחשבון אחרון אלא העמדת פנים:

מן השפה ולחוץ יכלו להישבע עד שינחר גרונם ולחזור ולהישבע: הכורה בתחתית מכרה הפחם, הוא הסמל לאנושות הסובלת והלוחמת; אך בלבם פנימה קנן הביטחון המוחלט: סמל לאנושות, ולאנושות הסובלת והלוחמת דווקא, הרי זה אותו אדון שמטפס ועולה, עד כדי ריסוק איברים, בהר מאטרהורן, ללא שום סיבה מיוחדת, אלא סתם, כדי לעלות לפסגת הר מאטרהורן.³¹

30. ז'בוטינסקי, 'הרצאה על ההיסטוריה הישראלית', כתבים: אמה וחברה, עמ' 161 (ההדגשות במקור). ראו והשוו: ר' בילסקי בן-חור, כל יחיד הוא מלך: המחשבה החברתית והמדינית של זאב ז'בוטינסקי, תל-אביב 1988, עמ' 81. גם מדברי ז'בוטינסקי עולה שאכן, זהו הפירוש הפופולרי – ונוסף הפשטני – לתורת ההכרה של מרקס. על כל פנים, מרקס הבהיר היטב את מהות פעילותו הייחודית של האדם באמצעות השוואתה לפעילותה של הדבורה: 'אנו מניחים את העבודה בצורתה זו המיוחדת לאדם בלבד. עכביש מבצע כמה עשיות שיש בהן משום דמיון לפעולות האורג; ודבורה בונה את תאי השעווה שלה, ומבייטת בכך לא אחד מן הבנאים מבני האדם, ואולם גדול כוחו של הגרוע בבנאים מכוחה של המעולה בדבורים – משום שהלה כבר עמד ובנה את התא במוחו לפני שהוא בא לבנותו בשעווה. בסופו של תהליך העבודה באה לעולם תוצאה, שעם תחילת התהליך כבר היתה קיימת בדמיונו של הפועל, הווה אומר, כבר היתה לה הויה אידאלית'. ק' מארקס, הקאפיטאל, א, תל-אביב 1953, עמ' 143-144 (ההדגשות במקור). ראו גם: ט' איגלטון, מרקס, תל-אביב 2001, עמ' 22-24.

31. ז'בוטינסקי, 'מרד הזקנים', כתבים: אמה וחברה, עמ' 228-231.

צא וראה אפוא כי הסטיכיה הספונטנית והשרירותית – תולדת 'אינסטינקט המשחק' – היא והיא בלבד הכוח המכריע – 'הפאתוס העליון' – בעיצוב פניו של העולם האנושי; כל מגוון מפעליו של האדם – לבד מתחום הייצור החקלאי (המיועד לספק את הצרכים הפיזיים של האדם) – עמד תמיד ועודנו עומד בסימן רצונו החופשי של האדם, פרי דמיונו היוצר, שאין לו סייגים וגבולות – ובתור שכזה זכו גילוייו לרישום:

... גם בחיי חברה, גם בחיי מדינה גם בהיסטוריה כולה... לא רק הפירמידות, האקרופוליס, הטרגדיה היוונית, מסעות הצלב, הרפורמציה ותנועת התחייה... [אלא] גם המהפכות הגדולות כולן, מסעיו של קולומבוס, ביטול העבדות באמריקה, שחרור האכרים ברוסיה: בכל אלה היה קב אחד של צורך ועמו תשעה קבין של משחק חופשי...

כללו של דבר, ביסוד המציאות החומרית, המיסוד החברתי והפוליטי והתרחשותם של אירועים ותהליכים היסטוריים, לעולם קיימת הספונטניות האנושית, השרירותית, הלא ממושמת. במובן זה – פסילת האפשרות כי ההיסטוריה האנושית ניתנת לחיזוי לפי חוקים ידועים מראש – הרחיק ז'בוטינסקי עם לקחי תלמודו עד קרוצ'ה בימי בחרותו באיטליה – דינו של הפרקסיס ההיסטורי כדינו של המעשה האמנותי: '... מתוכן [הרצאותיו של קרוצ'ה] למדתי לראשונה להבחין מתחת לשרירים המונעים על ידי התהליך ההיסטורי בתנודת העצב ה"אסתטי"'.³² לא נקפה שנה, ובדוחק התפנה ז'בוטינסקי להרחבה ולהעמקה של הנאמר כאן. הוא נדרש לניסוחן של שתי מסות בניסיון להעמיד שלד פילוסופי-אנתרופולוגי שמכוון לאשש את המורשת האידיאלוגית הליברלית³³ וממילא, ובמובלע, לערער את תקפותו העיונית של המטריאליזם ההיסטורי. בפתיה לשתי המסות לא חסך ז'בוטינסקי שבחים ממרקס. לדעתו, מן הדין הוא למנות עם 'אותם הקלאסיקונים שהשפיעו בפועל על דור שלם', כשם שמן הראוי להכתיר את מפעלו האינטלקטואלי – בזכות המתודה שלו ('הקשר בין התופעות היסטוריות לבין כלי הייצור') – כטבוע 'בחותרמה של גאוניות פילוסופית אמיתית', למרות הפרכתן של רוב תחזיותיו. ברם העובדה שז'בוטינסקי אינו מוצא טעם לפגם בהגדרתה של 'נקודת המבט' שלו '... כפסיכו-מארכסיזם או כמטריאליזם פסיכו-היסטורי',³⁴ העובדה הזאת טומנת בחובה לדעתנו יותר מרמז אשר לצד המתודי-תאורטי המונח בבסיסה, כלומר ריקון

32. שם. אליבא דקרוצ'ה, לשתי קטגוריות שונות בתכלית מחולק תחום הרוח האנושי: הלוגיקה ששפתה מושגים והיוצרת מדע; והאינטואיציה ששפתה דימויים והיוצרת אמנות. אין לפרש את האינטואיציה במונחי פעולה תועלתנית, מעשה מוסרי או הכרה מושגית. ב' קרוצ'ה, מדרך לאסתטיקה, תל-אביב 1983, עמ' 13, 21.

33. ראו לעיל עמ' 99-100 וכן הערה 16 במאמר זה.

34. ז'בוטינסקי, 'מבוא לתורת המשק (א)', כתבים: אמה וחברה, עמ' 196. הערכה חיובית מופלגת לרוחב הדעת ולעומק התובנות של מרקס לא היתה נדירה בתקופה הנידונה. היא הקיפה גם חוגים והוגי דעות ליברליים שמתחו עליו ביקורת חריפה ונוקבת. ראו והשוו למשל: ק' פופר, החברה הפתוחה ואיביה, ירושלים 2003, עמ' 286-287. ההחלטה לכתוב ספר עב כרס זה (שתשעה מתוך עשרים וארבעה הפרקים בו עוסקים במרקס) גמלה בלבו של פופר במרס 1938, והוא סיים את כתיבתו ב-1943.

התכנים המטריאליים והרציונליים הגלומים במשנת מרקס, ובתוך כך אימוץ הממד ההיסטורי שלה. יתד עמדתו האנטי-מטריאליסטית נטוע באוטונומיה או בהפרדה המוחלטת בין שני דחפים שמקובעים בנפשו של האדם: מצד אחד דחף ה'כורח' (משמע ה'מחסור', ה'לחם') – תכליתו לספק את הצרכים הביולוגיים-פיזיים ההכרחיים להשרדות האדם, ומאפיינת אותו הזיקה לאמצעים ולשיקולים מושכלים; ומצד אחר דחף ה'משחק' (ה'שעשועים', ה'מותרות', ה'מלכות') – מגלם את רוחו של האדם, שספונטנית היא ושרירותית וחופשית. אליבא ד'בוטינסקי כל גילויי התרבות, ובכלל זה המעודנים והמתוחכמים שבהם, שאינם ניתנים לצמצום לצורכי מזער הקיום הביולוגי, מקורם בגירויים או בהנעות ה'משחק'; וכיוצא בזה, בנקודות תפנית היסטוריות מכריעות ובשינויים חברתיים הרי גורל – אפילו הם נראים תולדה של צרכים חומריים:

אין לך דבר בטל וחסר-שחר יותר מן הניסיונות התמימים לחשוב את 'הגורם החומרי' כאחראי לבדו, או בעיקר הדבר, לתופעות כגון ההתפשטות של הנצרות או האסלאם, או של תנועת התחייה, או אפילו של מהפכה סוציאלית גדולה, תהא זו המהפכה הפוריטנית באנגליה של קרומוול, או הצרפתית או הבולשביקית...³⁵

זאת ועוד, דחף ה'משחק' הוולונטרי-ספונטני אינו רציונלי במהותו. לשווא יהא הניסיון לנתחו במונחי 'סובב' ו'מסובב'. שום רציונל אינו מכונן את דרכו, ודפוסי חוקיות זרים להבנתו; מקדמת דנא הוא מספק "צרכים" פסיכיים גרידא, שנעדרים חישובי תועלת כלשהם. 'קפריזות' או במינוח גרמני נרדף ומדויק: 'Wahl-Bedurfnis' – צורך שנבחר מתוך שרירות הדעת; מה ששקול כנגד התיבה 'סתם ככה' השגורה בפי מטפסי הרים כהסבר למניעיהם לכבוש פסגות הרים.³⁶

עינינו הרואות כי לדעת ז'בוטינסקי, המטריאליזם ההיסטורי והדטרמיניזם ההיסטורי, אבני הפינה האפיסטמולוגיות מבית מדרשו של המרקסיות הנורמטיבי, בטעות יסודם. מניעים פסיכולוגיים-אוניברסליים (תיאבון התגרה, 'הקנאה' או ה'משחק') או לחלופין בלעדיותה של 'פסיכיקה לאומית-גזעית' – שהמכנה המשותף שלהם מובנה בזיקתם השרירותית הלא רציונלית – הם הכוחות המכריעים בעיצובן של ההיסטוריה והתרבות האנושיות.³⁷ על כל

35. ז'בוטינסקי, 'מבוא לתורת המשק (א)', שם, עמ' 206.

36. הנ"ל, 'מבוא לתורת המשק (ב)', שם, עמ' 215. דיון מפורט וטוב בשתי המסות, המבהיר ומאיר את מסכת טיעונו של ז'בוטינסקי ככתב הגנה לכיד של עיקרי האמונה הליברלית, ראו בתוך: בילסקי בן-חור, לעיל הערה 30, עמ' 85-95. דא עקא, הוא לוקה בהתעלמות כמעט גמורה ממרכזיות הפן האנטי-מטריאליסטי-רציונלי – מהקשריו ומהשלכותיו.

37. מובן מאליו שסיכום אנטי-מטריאליסטי זה חושף אחת הסתירות הבסיסיות ביותר במשנתו של ז'בוטינסקי. מצד אחד השקפה ליברלית שנשענת על היחיד ועל תכונותיו האוניברסליות ומצד אחר השקפה ימנית-רדיקלית שנשענת על פרטיקולריות הקולקטיב הגזעי-לאומי האורגני. על מערך תפיסותיו ואמונותיו של ז'בוטינסקי כקלוע במתח ובשניות בין יסודות אידאולוגיים ליברליים ליסודות אידאולוגיים ימניים-רדיקליים, ראו שושני, לעיל הערה 10, ב, ובתמצות עמ' 240-241. אינטרפרטציות נוספות ראו והשוו: בילסקי בן-חור, שם; ש' אביגרי, ז'בוטינסקי: חרנס, תורת הלאומיות האינטגרלית, הרעיון הציוני לגונוני, תל-אביב 1980, פרק 16.

פנים, נמצא שהמתווה המרקסיסטי, המנבא את הכרח התגשמותו של הסוציאליזם לעתיד לבוא, חסר שחר.

לאומיות וסוציאליזם – דבר והיפוכו

כמו שראינו, ז'בוטינסקי כופר בקיומה של חוקיות היסטורית, וממילא נשלל גם הצפי להמרתו ההכרחית של הקפיטליזם בסוציאליזם. ואולם גם בכך לא סגי; בעת ובעונה אחת מוצג הסוציאליזם כאידאולוגיה שרצוי לא לאמצה. ואכן, מאז בשלה השקפת עולמו הציונית של ז'בוטינסקי וביתר שאת מאמצע שנות העשרים, הוכתמה העמדה הסוציאליסטית-מעמדית כמי שמועדת מעצם טבעה לזרוע פיצול ופילוג ולעודד התפוררות וחולשה במרקם החי של האומה. לשון אחר, לאומיות וסוציאליזם הם בגדר תרתי דסתרי, שני הפכים שאין כל אפשרות ליישב ביניהם. לפיכך המבקש לאמץ אל לבו את האמונה ואת התכליות הלאומיות לא נותר לו אלא לקדש מלחמה בלי פשרות על הסוציאליזם. מסקנה רדיקלית זו גובעת מן התכנים שנשך ז'בוטינסקי למונח 'לאומיות'. אף שלא נעדרו מתפיסתו הלאומית נימות ליברליות, הרי מיסודה מעוגנת היתה בדפוס 'הלאומיות האורגנית' ('האינטגרלית-השבטית'); הואיל ולא כאן המקום לפרוס את מכלול היבטיה של הלאומיות האורגנית, די לענייננו אם נסתפק בהצבעה על מהותה ועל השלכתה העיקרית. שלא כמו דפוס 'הלאומיות הליברלית', הרואה באומה גוף חברתי או פוליטי של יחידים חופשיים שהתאחדו במפעל משותף לעיצוב חייהם כחטיבה היסטורית, דפוס 'הלאומיות האורגנית' רואה בלאום ישות קיבוצית של חיים וגורל – הצורה הגבוהה והלכידה ביותר של איחוד בין בני אדם, שאין להתירו. יסודו של הלאום בשותפות של מורשת היסטורית ובהתאמה לשוני-תרבותית ורוחנית קדמונית שמושרשת בטבע הווייתה האתנית או הגזעית. 'הלאומיות האורגנית' רואה בלאום אורגניזם שעשוי מקשה אחת; מבחני ההשתייכות אליו אינם סובייקטיביים, פרי בחירה, אלא אובייקטיביים, חיצוניים, ואין הם תלויים ברצונו של הפרט.³⁸ מכאן פינה ויתד לאופן התמודדותו של ז'בוטינסקי עם אפיונה של התופעה הלאומית; לדעתו, אין קיבוץ אתני-לאומי שאינו מעוגן בתשתית גזעית מסוימת: 'מתכונת גזעית' או 'תחזית גזעית' כלשונו. רוצה לומר, נבדלותם וייחודם של סימני ההיכר החיצוניים של אומה הם קודם כול פועל יוצא מגלעינה הגזעי המסוים – מינון או תערובת של רכיבי הגזעיים השונים והמקובעים:

... על כרחך אתה אומר: חבל ארץ, לשון, דת, היסטוריה משותפת – כל אלה אינם עצמותה של אומה, אלא תאריה בלבד. אכן תארים אלו ערך עצום להם, וחשיבות יתרה

38. דיון מקיף, מפורט ומאובחן בשני דפוסים הלאומיות ובאספקלריה היסטורית, גאוגרפית, סוציולוגית ועיונית-אידאולוגית, ראו: J. J. Kamenka, 'Two Types of Nationalism', in: *Evolution of an Idea*, NY 1976, pp. 23-36; A. Smith, *Nationalism in the Twentieth Century*, Oxford 1979, chap. 4

נודעת להם בשביל יציבות הקיום הלאומי. אולם עצמותו של לאום, המשגב הראשון והאחרון לייחוד דמותו, הרי זו תכונתו הפיסית המיוחדת, המתכון של הרכבו הגזעי... הרי בסופו של חשבון, משויסרו כל מיני קליפות שמקורן בהיסטוריה, באקלים, בטבע שמסביב, בהשפעות חוץ, תצטמצם ה'אומה' כדי גרעינה הגזעי.

ז'בוטינסקי מעמיד אפוא על ראשה את התאוריה המרקסיסטית הנורמטיבית; אם לפיה המסד הכלכלי הוא שמעצב את אופני התודעה האנושית ('בניין העל') ומתנה אותם, הרי לדידו של ז'בוטינסקי, מבני הרוח ותוצריה – לעולם תולדה ייחודית של 'מתכון גזעי' מסוים – הם הטובעים, בחינת 'פסיכיקה לאומית', את דמותם ואת צלמם במכלול אורחות חייו, אופני פעילותו ורשת מוסדותיו של האדם:

בהינתן שוויון אידיאלי של שאר כל התנאים – אקלים, שטח הארץ, קרקע, היסטוריה – היו שני 'גזעים' יוצרים טיפוסי משק שונים. בעיני מארקסיסט, מתוך טיפוסי המשק השונים נובעים ממילא טיפוסי תרבות שונים. בעיני לא-מארקסיסט – בעיני כל המכיר בערכם האבטונומי והראשיתי של הגורמים האידאולוגיים – הדבר ברור עוד יותר: ומה אם טיפוסי המשק, תכונותיו המיוחדות, המשטר הסוציאלי וכולי, טבוע בהם בהכרח חותמה של הפסיכיקה ה'גזעית', על התרבות הרוחנית כולה, אשר הזיקה הבלתי אמצעית בינה לבין הפסיכיקה הלאומית ברורה ובולטת רב יתר מזה.³⁹

צאו וראו אפוא כי אורח החיים של קבוצה לאומית גזעית מסוימת לעולם שונה הוא מזה של זולתה; ואופייה של הקבוצה הוא שמעצב את אופי היחידים שבהרכבה. מכאן נובע שהיחידה האנושית המהותית שטבעו של אדם מתממש בה במלואו איננה היחיד כשהוא לעצמו, וגם לא התאגדות וולונטרית כלשהי שאפשר לפרקה או לשנותה או לנטוש אותה מרצון, אלא הלאום-הגזע. זאת ועוד, אחדות הדוקה ולא אמצעית זו בין 'המתכון הגזעי' ל'פסיכיקה הלאומית', בחזקת יחסי סובב ומסובב אובייקטיביים, שרויה לעולם גם בממד דינמי: הצרכים, המטרות והתכליות שהיא מציבה לעצמה, נובעות בהכרח מטבעה הייחודי. וכך, במוקדה של פרספקטיבה זו ניצב סלע המחלוקת, אליבא דז'בוטינסקי, שהוא בגדר 'או מוציא' לוגי בין הלאומיות לסוציאליזם. יעדיו האוניברסליים של הסוציאליזם (למשל החברת אמצעי הייצור בקנה מידה גלובלי והאמנציפציה של האדם מן הדטרמינציה של הכוחות הכלכליים) ושימוש באמצעים אוניברסליים (מלחמת מעמדות בקנה מידה בין-לאומי) אינם יכולים שלא להתנגש חזיתית עם אמצעיו ועם תכליותיו הייחודיות של הגיבוש הלאומי-גזעי. ולכן, ובדין, האוחז באידאולוגיה שזיקתה לאומית מצווה לזקקה מכל סייגיה ולהציבה כערך עליון ובלעדי.

39. ז'בוטינסקי, כתבים: אמה וחברה, 'גזע' (1913), עמ' 128, 129-130. על מכלול תפיסתו הלאומית המורכבת של ז'בוטינסקי – לרבות ניסיון לזהות ולאבחן בין מרכיביה מבית היוצר של 'הלאומיות הליברלית' ובין מרכיביה מבית היוצר של 'הלאומיות האינטגרלית' ובחינה השוואתית של משקלן היחסי – ראו: שושני, לעיל הערה 10, עמ' 125-134, 153-170. כמו כן ראו והשוו: בילסקי בן-חור, לעיל הערה 30, עמ' 119-152. אבינרי, לעיל הערה 37, עמ' 190-211; 'י' שביט, המיתולוגיות של הימין, בית ברל, 1986, פרק 7.

ניצניה של העמדה הקנאית הזאת נחשפים בימי שחרותו של ז'בוטינסקי, בפולמוסו עם הזרמים הלאומיים היהודיים הלא ציוניים (ובראשם החזק שבהם – הבונד, הנושא צביון מרקסיסטי), שלדעתם המאבק לזכויות אזרחיות ולאומיות בגולה הוא סוף פסוק: 'אין אנו מכירים במטרות הקיימות בפני עצמן מחוץ לציונות' מצהיר 'ילד הפלא' של הציונות הרוסית בוועידה הרביעית של ציוני רוסיה (אוגוסט 1907):

בעינינו הציונות איננה שאיפתה של קבוצה אחת, אשר בצדה ייתכנו זרמים אחרים; בשבילנו הציונות היא טבע הדברים, הכרח אובייקטיבי וסובייקטיבי, שמחוצה לו אין ולא תוכל להיות, תנועה יהודית כלשהי. כל גילוי של חיוניות יהודית, של פעילות יהודית, מובילה, בידועין או שלא בידועין אל הציונות... או ציונות או כליה לאומית... עתה הציונים הם אחת המפלגות, אבל הציונות נשאת החזון היהודי, האחד והיחיד, חזון קנאי, שאינו מכיר בכל חזון אחר על פניו, שהכל משועבד לו והכל כלול בקרבו.⁴⁰

ברוח שתואמת את הסיפה של מובאה זו פרסם ז'בוטינסקי ב־1912 את אחד ממאמריו הנוקבים, שלימים זכה לתהודה, לתפוצה ולתרגומים רבים. בלשון אירונית כותרתו 'מורד האור'. צירו סובב סביב פולמוס ישיר וְבְדוּי בין גאריבלדי, גיבור התנועה הלאומית האיטלקית, שפעלה במחצית השנייה של המאה התשע עשרה וחרתה על דגלה את שחרורה ואת אחדותה של איטליה – ומגרונו ז'בוטינסקי דובר – ובין הסוציאליסטים בני זמנו של ז'בוטינסקי. ז'בוטינסקי, הפעיל הציוני הצעיר – שבנקוף השנים יאה האדריכל והקברניט של מפלגה פוליטית ושל תנועת נוער שאידיאת הלאומיות הצרופה תשמש נר לרגליהן – מטיח בסוציאליסטים, בלשון המעטה, שאין הם אוחזים במידת העקיבות. מה להם לשבח את גאריבלדי בעבר ובהווה כאשר בה בעת הם יוצאים חוצץ נגד 'בני אדם, שמעזיזים בימינו ובתנאינו לסגוד לאותם האלים אשר גאריבלדי סגד להם'; וז'בוטינסקי מצא בהם להט לאומני־פטריוטי, משטמת זרים ('שוביניות אמיתית'), עליונות האחדות הלאומית וקדושתה וכולי – בעצם, כל אותם סמלים, ערכים ומטרות שהסוציאליסטים של היום היו מכריזים שהם מבטאים הלכי רוח ונפש אנטי־הומניים: 'אויבים לאחוות כל הנבראים בצלם... מורדי אור ומתנגדי תרבות... מוליכים שולל את ההמונים החשוכים, נותנים להם אבן תחת לחם... מרחיקים את הנוער מעל האידאלים הכלל־אנושיים ומציתים אש במוחו על ידי הפולחן המופרז של העבר הלאומי ושל הלשון הלאומית...' צאו וראו אפוא מה הסוציאליסטים חושפים חוסר יושר ודו־פרצופיות הנה גאריבלדי אכן ראוי להיות מודל חיקוי ומופת; יאה לו התואר שדבק בו בזכות הרצן – 'אביר האנושות' – שכן מדרכו היה '...לאהוב ולהבין את כל העמים, ובכל מאבק היה [לבו] נתון למדוכאים'; ואולם מעולם לא שגה ללכת בדרכים עקלקלות, לערבב או לבלבל בין היוצרות – עניינו של הלאום קדם בעיניו תמיד, ובלי שמץ של היסוס, לעניין הכלל אנושי; ואין לך אמת קיומית צודקת ונעלה מסדר עדיפויות

40. ז'בוטינסקי, כתבים: נאומים 1905-1926, עמ' 41-44.

זה: 'אמנם כן הייתי אביר האנושות, אך לימדתי את בני עמי להאמין שאין בעולם ערך נעלה מן האומה ומן המולדת, שאין בעולם אל כזה אשר כדאי היה להקריב על מזבחו שתי אבני חפץ אלו...'⁴¹

הצהרת אמונים ללאומיות הצרופה – הטומנת בחובה רמז שקוף לעליונותה היחסית על החזון הסוציאליסטי – חוזרת ונשנית באותה שנה (1912). ז'בוטינסקי נדרש לביאור העובדה שהרוב המכריע של המבקרים והחברים במועדונים ספרותיים ברחבי רוסיה הם יהודים. על הסף הוא דחה פירוש שרווח בחוגי המתבוללים ונשען על ההכרה בכישוריהם האינטלקטואליים המופלגים של היהודים ('השאור שבעיסה עלי אדמות'); וזאת, העיד ז'בוטינסקי על עצמו, למרות המוניטין שיצאו לו – והיא הנותנת מבחינת עניינו – כקנאי צר אופקים וחסר פשרות ללאומיות היהודית וכמי ששוחר את טובתה ורואה בה קנה מידה אחד ויחיד: 'אני, כידוע, כבד־עוון אני, אדם שבעיניו הלאומיות היא האל־ף והת"ו של ה"אני מאמין" שלו ומחשיב אותה יותר מן הקדמה וכולי...'⁴²

שנות השלושים ראו את הביטוי המודגש, המגובש, החד והבוטה ביותר של ההשקפה האוצלת לגיטימיות לא מסויגת לעליונותה המוחלטת של הלאומיות הצרופה, המוניסטית;⁴³ ואין שום תמיהה בכך, שהרי בעשור זה (בעיקר בתחילתו) נשתקפה – בלי ספק גם בהשפעתם

41. 'ז'בוטינסקי, 'מורד האור', כתבים: אמה וחברה, עמ' 107-110. ראו גם: ש' אבינרי, לעיל הערה 37, עמ' 190; 'י שפירא, לשלטון בהרתנו, תל-אביב 1989, עמ' 16-17. ראה לחשיבות המאמר לפחות בעיני ז'בוטינסקי – תרגומו לכל הלשוניות השגורות בפי יהודי מרכז אירופה ומזרחה. ברוסית ב־1913; בגרמנית ב־1922; בידיש ב־1935; ובעברית ב־1936. באמצע שנות השלושים העיד ז'בוטינסקי על עצמו שהאפופיאה של גאריבלדי הניעה אותו לאמץ את הציונות (הירדן, 8.8.1935).

42. 'ז'בוטינסקי, כתבים: פליטונים, 'תופעה מוורזה', עמ' 154. הנימה המבודחת משהו הנסוכה על המובאה – סגנון שז'בוטינסקי מבורך הכישרונות נוקט בו לעתים, כנראה בהיותו במצב רוח מסוים – אסור לה להטעות בעניין הכנות והתוקף של עצם הטענה בעיניו. והא ראייה: שני עשורים ויותר (ליתר דיוק באוקטובר 1936) הוא קובע, בזיקה ישירה לתכניתו על פינאי הדרגתי של חלק מיהדות פולין – וברמו עקיף לעמדת הבונד – וממילא הפעם ההתבטאות מעורטלת מכל אירוניה עצמית: '...[כי] כל אשר משמש מכשול בדרך להגשמת המטרה הזאת – בו אלחם, ולו יהיה זה הפרוגרס בעצמו ובכבודו...'. כתבים: נאומים 1926-1940, עמ' 200.

43. בדיון להטעים שהעליונות והבלעדיות האלה נקצבו במפורש על ידי ז'בוטינסקי לפרק הזמן הקודם להקמת מדינת היהודים, 'תקופת הבניין' על פי המינוח שנקט; דא עקא, שמ ש מ ע ו ת הצדקותיו, כמו שנראה להלן, דומה שאינה מתיישבת עם הגבלת הזמן שצייד בה. על כל פנים, הסיוג המפורש בממד הזמן נעלם מעיניו של שלמה אבינרי (שם, פרק 16). בהקשר זה, קבילֶה לכן הביקורת שמתח עליו ישראל אלדד ('דיוקנו של סילוף', הארץ, 8.2.1980). גם רפאלה בילסקי מדגישה ובצדק כי את תפיסתו המוניסטית גדר ז'בוטינסקי בתקופת זמן מוגבלת: השלב ההיסטורי הנמתח עד לכינון מדינת היהודים (שם, עמ' 238-240). יעקב שביט המטפל במחקרו בצה"ר כולה קובע כי מפאת הדינמיקה ההיסטורית ובהשפעת המאבקים הרעיוניים-פוליטיים טושטשו אצלה, מניה וביה, האבחונים הכרונולוגיים-ההיסטוריים המקוריים ותחתם באה עמדה שנוטה היתה: '...לראות ב"מוניזם" השקפת עולם המתייחסת לא רק ל"שלב הבניין", אלא גם ל"חברת העתיד" במדינה היהודית' (שביט, מרוב למדינה, עמ' 53).

של האירועים הדרמטיים באירופה – היריבות הקשה והאווירה הפוליטית הטעונה בין המחנה הרוויזיוניסטי למחנה הציוני-סוציאליסטי, ובשיאן עמד היישוב על סף מלחמת אחים. משמעות ההגמוניות המוחלטת של הלאומיות נוצקה במטבעות הלשון 'חד-נס' או 'מוניזם אידאולוגי'. התביעה הקטגורית למוניזם לאומי הוצגה כניגוד הקוטבי לניסיונה של תנועת הפועלים הארץ-ישראלית למזג לאומיות (ציונות) וסוציאליזם למקשה אידאולוגית אחת. לדעתו של ז'בוטינסקי, סינתזה זו אינה אפשרית עקרונית מכיוון שהיא מעמידה את האדם במבוך של סתירות שאין מהן מוצא – מבחינת סולם עדיפויותיו והתנהגותו המעשית. מנייה וביה, לעולם ההכרעה היא בגדר אחת מן השתיים:

כלל ברזל וחוק כל יעבור הוא – שאין אדם מוכשר באמת לשאוף למשהו, באם אין הוא מוכן להקריב 'השקפות' מסוימות שלו בבוא ההכרח לכך. זהו יסודה של הקנאות הכבירה והקדושה 'צרות העין' של כל אידאל. אידאל הוא יצור שאיננו סובל כל מתחרה לצדו... אין אנו שוקלים כאן באם דבר זה הוא – מבחינה מוסרית – טוב או רע (לדעתי זה טוב מבחינה מוסרית) אבל זהו המצב, ובשום פנים אי-אפשר לשנותו.⁴⁴

במאמר אחר מאותה שנה (1933), ששמו מעיד על תוכנו, 'שעטנו לא יעלה עליך', משובצת הערה הנושאת אופי אנתרופולוגי-פסיכולוגי מרחיק לכת, ומקורה בסתירה הקוגניטיבית-לוגית בין הלאומיות (הציונות) לסוציאליזם:

ואמנם – זו אמת; שני אידאלים הם אבסורד, בדיוק כשני אלוהים, כשני מזבחות שונים ושני בתי מדרש. אין ברצוני להעליב איש; אולם נשמה היכולה למזג שני אידאלים ולהיות בכך מאושרת, נשמה פגומה היא. נשמה מושלמת היא רק נשמה מוניסטית.⁴⁵

דהיינו כל מי שמבקש לאחד בקרבו בכפיפה אחת את הזיקה הסוציאליסטית-אוניברסלית מכאן ואת הזיקה הלאומית-פרטיקולרית מכאן נמצא בהכרח חסר בנפשו ולוקה בסתירות פנימיות; שכן המבנה הרעיוני המוחלט המאפיין כל אחת מהן אינו מאפשר, מעצם הגדרתן ככאלה, שום ניסיון לגשר ביניהם. לשון אחר, הסינתזה בין שני העולמות המנוגדים האלה איננה אפשרית, לא במישור העיוני-תאורטי ולא במישור העשייה ההיסטורית-אנושית; ולכן לא מן הנמנע שסופה יוליד מערכת ערכים ודפוסי התנהגות שעיקרם הפכפכנות, כפל פנים וצביעות;⁴⁶ ובהקשר הלאומי-יהודי – שיבוש יעדיה של התנועה הציונית והתרחקות

44. ז'בוטינסקי, 'ציון וקומוניזם' (1933), כתבים: בדרך למדינה, עמ' 64.

45. הנ"ל, 'שעטנו לא יעלה עליך', שם, עמ' 74 (ההדגשה במקור).

46. נקודת המוצא שלפיה קיים ניגוד מהותי בין הלאומיות (האורגנית) ובין הסוציאליזם משותפת גם לחוקר תנועת העבודה הארץ-ישראלית זאב שטרנהל. יוצא חלציה של סתירה זו התגלם לדעתו בהפיכת הערכים הסוציאליסטיים לכלים מניפולטיביים יעילים (מיתוסים בהוראה הסורליאנית) על ידי הנהגת התנועה, כדי לקדם תהליכי מוביליזציה של הנוער החלוצי למשימות לאומיות. ז' שטרנהל, בניין אומה או תיקון חברה?, תל-אביב 1995, עמ' 13-14, 22, 30. ראו גם: י' ביילין, מסוציאליזם לסוציאליברליזם, תל-אביב 1999, עמ' 85-90.

מהם. ומכאן עולה מסקנתו של ז'בוטינסקי בחינת איפכא מסתברא – ואין אופרטיבית, נחרצת ובהירה ממנה: כל גורם אידיאי שמעכב, עומד למכשלה או אינו מתיישב בצורה כלשהי עם צרכיה של הציונות ועם יעדיה, אחת דינו – דיכוי או סילוק;

בו ברגע שאחד הרעיונות מתחיל להיות אבן נגף (ואפילו באופן בלתי־ישיר!) על דרך הקמתה של מדינת היהודים, עלינו להקריבו בלי רחמים לטובת האידיאל היחיד... כל המפריע להקמת מדינת היהודים – ויהא זה עניין פרטי ואישי, או עניינה של קבוצה או 'מעמד' – כל שאיפה אחרת חייבת, ויהי מה, להרכיב את ראשה בפני הדגל היחיד, בפני צו האידיאל העליון והשליט היחיד: מדינת היהודים.⁴⁷

עיקרו של דבר, בעיני ז'בוטינסקי תנועת העבודה אינה כשירה לשמש חוד החנית של המפעל הציוני. מובנים בה פגמים שאין לסלקם – העמדת פנים, היעדר נחרצות ופסיחה תמידית על שתי הסעיפים. הסיבה לכך נעוצה בבחירתה לזווג בין הלאומיות (הציונות) לסוציאליזם – שעטנו אידאולוגי שכולל רכיבים שזיקתם ההדדית אנטגוניסטית. לפיכך מי שאימץ את עקרונ הלאומיות הצרופה, החפה מכל שמץ של מחויבות לסוציאליזם, הוא בלבד רשאי, ראוי ומתאים לתפקיד קברניטה של התנועה הציונית.

הסוציאליזם: הדאקטיביזציה של האדם

מצינו שמנקודת מבטו של ז'בוטינסקי, הסוציאליזם אינו יכול שלא להזיק לאחדותה של האומה ולחתיירתה המתמדת להשגת מטרתיה. ממילא גם השילוב של סוציאליזם ולאומיות

47. ז'בוטינסקי, 'רעיון בית־ר' (1934), כתבים: בדרך למדינה, עמ' 312-314. אין בזה אלא חזרה, בלשון מתונה יותר, על הצהרה אולטימטיבית – 'הכרזה מטעם מפקד הכבוד העליון בברית טרומפלדור העולמית' – שפרסם ז'בוטינסקי בפריו תרפ"ה (1925), כלומר תשע שנים קודם לכן: 'כל מה שמפריע – טומאה, כל מי שמפריע – שחור הוא, שחורה אמונתו, שחורים דגליו' (ח' בן־ירוחם, ספר בית־ר – קורות ומקורות, א, תל־אביב וירושלים תשכ"ט, עמ' 122). דומה שז'בוטינסקי לא השכיל לרדת לגמרי לשורשם של דברים. קשה שלא לראות, למצער, במתקפתו על השמאל הציוני בגדר התפרצות לדלת פתוחה. בין חוקרי תקופת היישוב יש תמימות דעים אשר לעליונות להלכה – ועוד יותר מכך למעשה – שנתנו הורמים המרכזיים בציונות, לרבות תנועת העבודה, ל'פרימט הלאומיות'. כך למשל אניטה שפירא פוסקת כי מנקודת מבט סוציאליסטית, המצע שעל בסיסו נוסדה אחדות־העבודה (1919) '... אינו ברור וכל אדם יכול היה לראות בו מהרהורי לבו', ואילו מן הבחינה הציונית הוא מביע 'בגלוי, בגאווה ובדרך שאינה משתמעת לשתי פנים את התקווה לציונות עממית וגדולה, לתנועת גאולה לאומית' (א' שפירא, ברל, א, תל־אביב 1981, עמ' 151). במאמר מאוחר יותר מציינת שפירא – בתוך שימוש בלשון מרחיבה – כי השמאל הציוני, מראשיתו '... לא הסתיר את העובדה שברגע של אמת הוא מעדיף את הרכיב הלאומי שבתפיסת עולמו על זה הסוציאליסטי'. א' שפירא, יהודים חדשים. יהודים ישנים, תל־אביב 1997, עמ' 26. אליבא דהורוביץ וליסק התקבע קונסנסוס נרחב במרחב האידאולוגי־הציוני בתקופה של טרום המדינה, שהקנה עדיפות ברורה 'למרכיב הלאומי־ציוני... על פני מרכיבים אחרים' (ד' הורוביץ ומ' ליסק, מישוב למדינה, תל־אביב 1977, עמ' 330) ראו גם: ז' שטרנהל, שם, עמ' 402-403.

סופו להטיל מום בלאומיות, לסמא את ראייתה, לקפח את חוש הכיוון שלה ולשבש עליה את דרכה. רעה חולה נוספת טמונה בחובו של הסוציאליזם. דגם חברת העתיד מבית מדרשו גוזר על האדם פסיביות – שדווש וחוח דעת במי האפסיים של חברה ששוקטת על שמריה. עוד בצעירותו נלהב מן החזון הציוני – בחיבור שעוסק בהחלת פתרון האוטונומיה הלאומית על המיעוט היהודי בארצות אירופה השונות – זיהה ז'בוטינסקי פגם יסודי בתכליותיו החברתיות של הפרולטריון המהפכני, ובלשונו: 'מעמד, אשר הכיר בשגב תפקידו העולמי, אשר הבין, כי הוא והאנושיות – הם היינו הך, מעמד זה אינו יכול להכריז כי אין לו שום עניין בכל השאר, מחוץ לחיי – שובע ושאננות'.⁴⁸ כלומר הסוציאליזם שם לו למטרה הבניית חיי נוחות ומימוש ערכים חומריים בלבד. חלף חצי יובל וז'בוטינסקי, מנהיגה של הצה"ר וראש בית"ר, נדרש להציג את חלופתו לחזון הסוציאליסטי. הוא ניסח הגדרה בשלה ומדויקת יותר אשר ליעדיו של יריבו האידיאולוגי. אלה שקולים כנגד תכנית חברתית שמושתתת על שינויים במבנהו של הסדר החברתי הקיים, שחוברים יחדיו כדי למנוע '... מלכתחילה כל אפשרות של אי-שוויון סוציאלי, של ניצול, של תחרות ומאבק כלכליים'.⁴⁹ ללמדך שהסוציאליזם חותר לשינוי פניו של הסדר הסוציו-כלכלי מיסודו – הן במישור הצריכה (על ידי ביסוס הסדרים שיבטלו את אי-השוויון ביכולתם של האזרחים להשיג את טובות ההנאה השונות המתחלקות בחברה) והן במישור הייצור (על ידי ביסוס הסדרים של בעלות חברתית על אמצעי הייצור). פועל יוצא מכך הוא כמובן כינונה של חברה נטולת פערים מעמדיים,⁵⁰ ואולם חברה הנעדרת מעמדות, וממילא גם פערים ומתחים מעמדיים, נידונה, אליבא דז'בוטינסקי, לקיפאון – להידרדרות במורד השקיעה והניוון. לכן כל חזונו ממוקד במטרה אחת בלבד: 'השמדת הדלות'.⁵¹ פירושו של דבר כמובן שאִשיות השיטה הקפיטליסטית נותרו על כנן: השתמרו דפוסי החזקת הקניין הפרטי, התחרות הכלכלית, היזמה הפרטית ועקרון הרווח האישי – ומשעה ששולבו בשיטה רשתות הביטחון, פרי מוסדות הרווחה והסעד של מדינת הרווחה, קופתה המוטיבציה המוסרית להלין על קיומם של אי-שוויון ופערים חברתיים; אלא שבזה לא סג'י. האפשרות התאורטית והמעשית להתרחבותו של הקיטוב החברתי ולהחרפתו, תולדה לא נמנעת של דינמיקת התחרות הכלכלית הקפיטליסטית – ובכך הודה ז'בוטינסקי במובלע בנכונות הניתוח המרקסיסטי המתייחס לתהליכי המרפוז

48. ז'בוטינסקי, 'מכתב על האוטונומיום' (1904), כתבים נבחרים: גולה והתבוללות, תל-אביב תרצ"ו, עמ' 158 (ההדגשה שלי).

49. הנ"ל, 'רעיון היובל', (1930), כתבים: אמה וחברה, עמ' 174.

50. ראו והשוו: ק' מארכס ופ' אנגלס, המאניפסט הקומוניסטי, תל-אביב תשמ"ה, עמ' 45-46.

51. ז'בוטינסקי, 'הגאולה החברתית' (1934), כתבים: רשימות, עמ' 299 (ההדגשה במקור). מיגור העוני אמור להתבצע בעזרת מדיניות רווחה כוללת. המדינה נתבעת לפטור את אזרחיה מחמש דאגות היסוד של קיומם החומרי והתרבותי; מוטל עליה להעמיד לרשותו של כל נתין מנתניה את האמצעים לספק את מזער צרכיו – מזון, קורת גג, מלבוש, חינוך ובריאות – כמו שהם מוגדרים ומקוים בזמן מסוימים (שם, עמ' 297-298). דיונים מפורטים וטובים בתפיסת מדינת הרווחה בגרסתה הז'בוטינסקאית ראו והשוו: בילסקי, בן-חור, לעיל הערה 30, עמ' 97-110, 115-118. ושיבטי (מרוב למדינה, פרק 10).

של הרכוש וההון – אמורה למצוא מענה בדמות הלבשת 'רעיון היובל' המקראי בלבד מודרני. כל חמישים שנה – שמתקיימים בהן הן תחרות וכלכלה חופשיות והן מכניזמים של שירותי רווחה בסיסיים – יתבצע בחברה, מרצונה, מהפך כלכלי. המהפך מכיוון להשוות את תנאי הזינוק של אנשיה וכולל ביטול חובות, חלוקת אדמות מחדש וכיוצא באלה צעדים שמבטלים יתרונות וסותמים פערים כלכליים:

דומה גרון ענקי חולף כסופה מפרק לפרק מעל ליער אנוש, וכורת כל אותן צמרות שגבהו מן הרמה הממוצעת; בטלים החובות, אדם שנתרושש מחזירים לו את רכושו, המשועבד נעשה בן חורין; שוב מתכונן שיווי משקל; התחילו במשחק מראשיתו עד להפיכה חדשה.⁵²

ז'בוטינסקי ידע ש'רעיון היובל' שהוא אוהו בו אינו אלא רעיון בוסר וכשהוא לעצמו אין בו ממש. לא זו בלבד שאין עדות על ניסיונות לממשו בעבר, אלא שאין ספק שהמאפיינים המורכבים והדינמיים של החברה המודרנית (רמה גבוהה של דיפרנציאציה, עיור, תיעוש והשכלה שמשולבים – והיא הנותנת – בעלייתם של תאגידי ענקיים רב-לאומיים ובתלות הולכת וגוברת של הכלכלה העולמית) אינם הולמים אותו במתכונתו הנוכחית. לפיכך טוב ייעשה אם ימונה צוות חשיבה של מומחים אשר יעסוק בפיתוחו של 'הרמז שבמקרא' ובהתאמתו לתנאי המציאות המורכבת של ימינו.⁵³

על כל פנים, ברור שז'בוטינסקי ידע היטב שמכלול הרפורמות המופלגות שהציע ('סוציאליזם בית'רי'⁵⁴ – אותו ביקש להשריש בתודעת בני הדור הואיל ועלה בקנה אחד עם 'רוח התקופה' מכאן ועם המקורות המקראיים ששאב מהם את השראתו מכאן) לא התיישב עם העמדה הרווחת בקרב נאמני המרקסיות הנורמטיבי. לדעתם, כידוע, השיטה הקפיטליסטית כורה לעצמה את קברה (התפתחותם של יחסי ייצור סוציאליסטיים עובריים ברחמה) וגם יוצרת את קברניה (הפרולטריון המהפכני). סתירותיה הפנימיות המבניות סופן להביא

52. ז'בוטינסקי, 'רעיון היובל' (1930), כתבים: אמה וחברה, עמ' 176.

53. עמ' 177. דומה כי 'רעיון היובל' שימש את ז'בוטינסקי – מנהיג של תנועה שבארץ-ישראל כללה גם שכירי יום רבים – בראש ובראשונה לצורכי מוביליזציה פוליטית אגב מאבקו בסוציאליזם, שהרי כאמור הנופך האוטופי העולה ממנו גלוי לעין. גם רפאלה בילסקי מציינת שתוכנו 'גובל בתמימות' (בילסקי, כל יחיד הוא מלך, עמ' 103). הערכתו של יהושפט הרכבי דומה – 'פתרון סיסמתי ותו לא' ('הרכבי, הכרעות גורליות, תל-אביב 1986, עמ' 191). יעקב שביט, המרחיב את גבולות הביקורת, קובע, בלי לפרט, שמסכת תיקונו החברתיים של ז'בוטינסקי ('חזון הגאולה הסוציאליטית') לוקים 'בפשטות ובפשטנות' (שביט, מרוב למדינה, עמ' 296). יש טעם להוסיף שז'בוטינסקי, בתיווכו של יוסף קלוזנר, לא היה הראשון שנדרש לספרות המקראית כמקור השראה לחקיקה מודרנית בנושאים סוציאליים. זכות זו שמורה, אליבא דאבינרי, למשה הס, חלוץ הציונות הסוציאליסטית. ואולם לגרסתו, 'חוקי השמיטה והיובל' אינם אלא עדות לרוח הסוציאליסטית-קולקטיביסטית המשוקעת בתורת משה; ואילו ז'בוטינסקי מטעים את הרוח האינדיבידואליסטית המפעמת ב'פסיכיקה הלאומית' האופיינית ליהדות הנורמטיבית. על פרשנותו של אבינרי להס ראו: ש' אבינרי, משה הס בין סוציאליזם לציונות, תל-אביב 1986, עמ' 192.

54. ז'בוטינסקי, 'רעיון בית'ר', כתבים: בדרך למדינה, עמ' 332.

עליה את התמוטטותה, ושום ניסיון של ויסות עצמי לא יצלה בידה.⁵⁵ למותר לציין שז'בוטינסקי אינו שותף לתשתית תאורטית זו ולמסקנותיה. הוא מחזיק בטענה הפוכה: החברה הבורגנית – בגלגוליה ההיסטוריים השונים – גמישה היא מעצם טבעה. יש בכוחה לספוג – וליזום – רפורמות חברתיות וכלכליות, וממילא ליצור את הנוגדנים למהפכה סוציאליסטית, בלי שתאבד את אֶשיות מהותה. מודעותה העצמית והשתכללותה המתמדת התואמת היא אפוא סוד עצמתה, יציבותה והשתמרותה:

... הריני בן לאותה שכבה חברתית אשר עצם שמה היה למלת גידוף: הבורגנות. יתרה מזו: רבים הבורגנים המכים על חטא ואני אין חלקי עמהם... לדעתי כל אותה תרבות שהיא נשמת אפנו, הריהי כמעט כולה פרי המשטר הבורגני ופרי דפוסיו הקודמים ברומי, ביוון, בישראל, במצרים; ומאמין אני: משטר זה הריהו בעל גמישות וכושר-התמתחות לאין-גבול – מסוגל הוא לקלוט מנות עצומות של תיקונים סוציאליים, ועם זאת לשמור על יסוד מהותו.⁵⁶

לקפיטליזם יש אפוא כוח חיות רב משצופים אויביו, והוא יכול לשחזר ולשוב ולשחזר את תנאי קיומו ואת האמצעים להתפתחותו. בד בבד תימצא השתכללותו העצמית והלא מסויגת נשכרת מהתפתחותם הלא מופרעת, המואצת וחסרת התקדים של המדע והטכנולוגיה המודרניים. שני אפיקי היצירה האנושיים האלה – פרי נסיבותיה ותולדותיה המיוחדים של הציביליזציה המערבית, היהודית-נוצרית ('גזע האדם הלבן') – הילכו על ז'בוטינסקי, כמו על רבים בתקופתו, קסם רב: גולת הכותרת לכוחו היוצר של האדם, מנופים רבי-עצמה לאכיפת רצונו על הטבע וביטוי ונתיב לדחפיו הספונטניים הטובעים רישומם בעולם החיצוני.⁵⁷ אין תמה אפוא שהוא התרשם עמוקות מספרו של לורד בירקהד (Birkenhead) – *The World in 2030*. הספר ראה אור ב-1930, ובו הצביע המחבר, מדינאי בריטי שמרן, על האפשרויות העצומות הגלומות בתגליות המדעיות המודרניות (ניצול מקורות אנרגיה חדשים – מי הים והאטום), שיישומן הטכנולוגי והמסחרי סופו לחולל תמורות מופלגות במבנה החברה ובאורחות חייה, ואגב כך לדחוק בהדרגה את עבודת הכפיים האנושית אל מחוץ למעגל הייצור.⁵⁸ הנה כי כן, העתיד הניצב בפתח, בצלמה ובדמותה של חברה בורגנית

55. על 'הגורמים האובייקטיביים' (המשברים הכלכליים המחזוריים ותהליכי קרוכו ההון ו'ההתרוששות המוחלטת') – כתנאי להתעוררות ולגיבוש התודעה הפרולטרית המהפכנית ראו: ק' מארקס, הקאפיטאל, עמ' 539; והנ"ל, 'האידיאולוגיה הגרמנית', כתבי שחרות, מרחביה 1965, עמ' 273.

56. ז'בוטינסקי, 'רעיון היובל', כתבים: אמה וחברה, עמ' 178-179. ראו גם: ז'בוטינסקי, 'אנחנו הבורגנים', הצפון, 8.5.1927 (ראזוויט, 17.4.1927); הנ"ל, 'השאלה החברתית', הירדן, 21.10.1938; הנ"ל, 'ציון סיים להצלה עצמית', כתבים: נאומים 1927-1940, עמ' 335.

57. כדרכו מצא ז'בוטינסקי אישור וסימוכין לתיאורו האנתרופולוגי בסיפורי המקרא. ראו: ז'בוטינסקי, כתבים: אמה וחברה, 'פרקים בפילוסופיה הסוציאלית של התנ"ך' (1933), עמ' 185-186.

58. הנ"ל, כתבים: רשימות, 'הרהורים של קרתן' (1931), עמ' 93-95. הנ"ל, 'משבר הפרולטריון' (1932), עמ' 311-312.

מתוקנת, עתירה בידע מדעי וטכנולוגי ומשופעת עושר חומרי; העתיד הזה מבטיח לאנושות ברכה, שאין לה מקדמת דנא אח ורע. מארת העבודה הגופנית, הקשה – ההכרחית בשל המחסור – תיעלם מן העולם, ותחתיה תבוא עבודה רוחנית, שדמיון, שעשוע והנאה כרוכים בה – גילוי אמתי ולא מסולף של טבעו היוצר של האדם:

... ואולם אז יגלה האדם, שת ע נ ו ג העבודה, שה ה נ א ה מן ההתאמצות היצירתית הם אצלו חזקים לאין שיעור מן הפחד שהיה לו מפני הרעב. הבטיחו לו את 'חמש המימין' [צורכי קיומו הבסיסיים: מזון, מעון, מלבוש, מורה, מרפא] – ותראו כיצד יתחיל מחר לרדוף אחר העבודה, אחר העבודה דווקא... הפאתוס יתגלה בכל הדרו או דווקא, כש'עבודה' לא תהא קשורה עוד ב'מחסור'.⁵⁹

אמור מעתה, כל הרפורמות והשינויים ששטח ז'בוטינסקי בכתביו – הדברת מצוקת העוני המנוול, השילוב של מנגנוני מדינת רווחה, עקרון 'היובל', מודרניזציה של מערכת הייצור והדרת עמל הכפיים – לא באו לשמוט את הקרקע מתחת לרגלי הקפיטליזם. אדרבה, לייצבו ולהנציחו מאחר שמאפייניו העיקריים – כלכלת שוק חופשית, יזמה פרטית, תחרות, מוסד הקניין הפרטי ועקרון הרווח האישי – מצטרפים למסכת תנאים חיוניים, בחינת מרקם חי, שמצמיח את הגורם הבסיסי ביותר להתקדמותה ולשגשוגה של כל ציביליזציה – האקטיביזם האנושי. האקטיביזם הזה, המגולם ב'אינסטינקט המלכות' ('המשחק', 'השעשוע,

59. הנ"ל, 'הגאולה הסוציאלית' (1934), שם, עמ' 301-302 (ההדגשות במקור). בעקבות הנאמר לעיל אי אפשר שלא לתמוה – בלשון המעטה – על הקביעה המייחסת לז'בוטינסקי 'פחד... מפני הקדמה וההתפתחות הטכנולוגית, המגמדת את האדם ומערערת את מסורתה ואת ערכיה של החברה' (ש' סופר, לידתה של המחשבה המדינית בישראל, ירושלים ותל-אביב 2001, עמ' 247). עם זאת, ובסמיכות פרשיות, החזון של חברה אנושית שהעבודה בה היא ביטוי לדחף פנימי-ספונטני המקנן באדם היה משותף לליברליזם וגם לסוציאליזם, לזרמיו השונים. וכמו ז'בוטינסקי גם מרקס (ותלמידיו) – שכנגדם מכונן ז'בוטינסקי את שיחו האידיאולוגי – הניחו כי האדם הוא יצור שמהותו היא היצירה או העשייה. על כן ההתפתחות הטכנולוגית היא מימוש התהליך שבו האדם מגשים את עצמו כאדם. זה הטעם לכך שהייצור הוא המפתח להבנת ההיסטוריה האנושית הנבדלת – איכותית – מכל ממלכת חי אחרת (ראו למשל: ק' מארקס, הקאפיטאל, א, עמ' 304, הערה 89; וגם הנ"ל, כתבי שחרות, תל-אביב 1965, עמ' 125). ואולם שלא כמו ז'בוטינסקי – והאסכולה הליברלית כולה – סבר מרקס שהקפיטליזם מעצם טבעו מסכל את האפשרות שהאדם ימצא את הגמול לעבודתו (משמע לפעילותו) בעבודה עצמה, שכן בקפיטליזם מוצר העבודה האנושית לעולם הוא בבחינת חפץ, אובייקט, ליתר דיוק סחורה (ערך חליפין) החיצוני לאדם; זרותה של הסחורה ליוצרה נובעת מהופעתה כישות לעצמה, שעה שהיא מתנהלת לפי חוקים אוטונומיים-אובייקטיביים (חוקי ההיצע והביקוש) שהאדם כפוף למרותם ('הפטישיזם של הסחורה'). במילים אחרות, נתהפכו היוצרות בין סובייקט לאובייקט: הסחורה, שאינה אלא עבודה אנושית שהושקעה באובייקט החומרי ('העבודה המתה'), שולטת באדם, בסובייקט האנושי ('העבודה החיה'). ללמדנו שבשיטת הייצור הקפיטליסטית שני סוגי עבודה אלה אינם יכולים לקיים ביניהם זיקה שמבוססת על חופש וספונטניות כשם שהעבודה האנושית ('העבודה החיה') אינה יכולה להיות תכלית (משמע מקור הנאה) לעצמה (ראו: ק' מארקס, הקאפיטאל, א, עמ' 58-69; ש' איבנרי, משנתו החברתית והמדינית של קארל מארקס, עמ' 120-127).

אנטומיה של ביקורת הסוציאליזם אצל ז'בוטינסקי

ה'שלטון' או ה'מותרות' או זהה לו – טבעו היצירתי, התוקפני, האדנותי, הספונטני והשרירותי של האדם – זוכה בקפיטליזם לסביבת גידולו הטבעית והאופטימלית: '... נשאת כאן ההרפתקנות כולה שבמשק ובמאבק, הרומנטיות כולה שבזינוק וברדיפה, הקסם כולו שבחופש הקפריסה היוצרת'. ציווי חייו של האדם – פריסה, החצנה והעצמה של יישותו (או הווייתו) כמו שהיא מטבע ברייתה – גוזרים אפוא על החברה להיות 'כר פעולה ולא כר-מרעה'.⁶⁰

מובן שהחברה בתור כר מרעה אינה אלא משל או מטפורה לסדר חברתי ולאורחות חיים במתכונת סוציאליסטית. זוהי חברה שהדקדנציה אורבת לפתחה, שכן היא משוללת כוחות דחף פנימיים ונטולת חיות ודינמיות. האדם החי בה מופקע או מרושש ממהותו היצירתית-אקטיביסטית.

הסוציאליזם נמצא אפוא פסול מכל בחינה אפשרית; הוא מנוגד לטבע האדם, חלופתו הדיאלקטית לקפיטליזם אינה בגדר הכרח היסטורי, ולא זו בלבד, אלא שנוקו כפול: הוא מפורר את אחדותה של האומה ובה בעת מטעה את האומה ומטה אותה מן הדרך שראוי לה ללכת בה, ומטעה שזו באה בשערי הגשמתו היא גוזרת על עצמה חיים, שאין בהם אלא שיעמום, סבילות וקפיאה על השמרים. משמע, אין הסוציאליזם אפשרי, אין הוא הכרחי ואין הוא רצוי.

60. ז'בוטינסקי, 'רעיון היובל', כתבים: אמה וחברה, עמ' 180. ראו גם: כתבים: בדרך למדינה, 'רעיון בית"ר', עמ' 334. העלאה על נס [של הפן האקטיביסטי], בד בבד עם דיון במשקלו הסגולי בהתנהגות האנושית בכלל ובהקשריו ההיסטוריים-ציוניים בפרט. ראו: שושני, לעיל הערה 10, עמ' 230-238. כמו כן ראו והשוו את עיונה של אניטה שפירא במאפייני הדגם 'הוויטליסטי-ניטשיאני' – אחד מאבות הטיפוס של 'היהודי החדש', שצמחו בשדה המחשבה הציונית במפנה המאות ובמחצית הראשונה של המאה העשרים. א' שפירא, יהודים חדשים, יהודים ישנים, עמ' 162-167.